

СВЕСКЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ

Бр. 54

Покренуте 1985.

УРЕДНИШТВО

Др Јелка Ређеп (уредник *Серије књижевности и језика*)
Др Љубомирка Кркљуш (уредник *Серије друштвених наука*)
Мр Мирослав Радоњић (уредник *Серије уметности*)
Др Јован Максимовић (уредник *Серије природних наука*)

Штампање ове свеске финансирано је из
Легата инж. Лазара Стојковића и Савете Стојковић

СВЕСКЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ

ГРАЂА И ПРИЛОЗИ ЗА КУЛТУРНУ
И ДРУШТВЕНУ ИСТОРИЈУ

Серија књижевности и језика

Св. 15

РЕДАКЦИЈА СЕРИЈЕ КЊИЖЕВНОСТИ И ЈЕЗИКА

Др Јелка Ређей (уредник), др Весна Берић, др Сава Дамјанов,
др Бранко Момчиловић и др Љиљана Субојић

Радивој Стоканов, О ЈЕДНОМ ЗАГУБЉЕНОМ САБИРАЧКОМ ПРЕДУЗЕЋУ СРПСКЕ УСМЕНЕ ЛИРИКЕ У ВОЈВОДИНИ; Душанка Динић Кнежевић, СТАНОВНИШТВО СА ПОДРУЧЈА ДАНАШЊЕ ВОЈВОДИНЕ У СРЕДЊОВЕКОВНОМ ДУБРОВНИКУ; Милан Степановић, ДОДЕЛА ЦРНОГОРСКОГ ДАНИЛОВОГ ОРДЕНА ПРОСВЕТИТЕЉУ И ПЕДАГОГУ НИКОЛИ ВУКИЋЕВИЋУ; Вања Прстојевић, ТЕМА ИНЦЕСТА У ДВЕ ЕПСКЕ ПЕСМЕ: *УДАЈА СЕСТРЕ ДУШАНОВЕ* И *ДУШАН ХОЋЕ СЕСТРУ ДА УЗМЕ*; Невена Варница, КЊИЖЕВНОСТ И КУЛТУРА СРЕДЊОВЕКОВНЕ СРБИЈЕ И БОСНЕ У ВИЂЕЊУ ДРАГОЉУБА ПАВЛОВИЋА; Драгана Белеслијин, СТЕРИЈИНИ ЦИТАТНИ ЛИКОВИ КАО ПЕРСОНФИКАЦИЈЕ ПАРОДИЈЕ: РОМАН, ДОКТОР И ВИНКО ЛОЗИЋ; Наташа Половина, МОТИВ ПУСТИЊЕЉУБИВЕ ГРЛИЦЕ У ДЕЛИМА СРЕДЊОВЕКОВНЕ КЊИЖЕВНОСТИ; Кристина Стевановић, *ANIMUS VERSUS ANIMA* – КРАТКА ПРОЗА СТАНИСЛАВА КРАКОВА

Радивој Сџоканов

О ЈЕДНОМ ЗАГУБЉЕНОМ САБИРАЧКОМ ПРЕДУЗЕЋУ СРПСКЕ УСМЕНЕ ЛИРИКЕ У ВОЈВОДИНИ

Успомени Браце Грлца, сџајарског хармоникаша

Историјат рукописне збирке „Српске народне женске песме” коју је по Војводини прибрала Милева Симићева (1859–1946), мада је од њеног првог помена у нашој књижевној јавности до данас протекло цело столеће, да се разабрати до потанкости и могао би се еуфемистички *назвати муке са издавачем*. Примљена за Матичино издање у едицији „Књиге Матици српске” – другој уз популарну и на крају проскрибовану библиотеку „Књиге за народ” – на четвртој седници Књижевног одбора 26. маја/8. јуна 1910. године, у време секретарства др Милана Савића, збирка је по доласку др Тихомира Остојића за новог секретара, 1912. враћена Симићевој, са препоруком да напише „нешто опширнији предговор” и да укупан број песама уместо 1.500 повећа на 2.000, јер их је и после предаје рукописа надаље вредно записивала. Остојићеве сугестије могле су бити свакако од користи јер је он, сериозан и те како у другим пословима књижевне историје, и сам био сакупљач и издавалац народних песама и антологичар.

Године Првог светског рата, породичне недаће, болест и дуже странствовање у Данској одгодили су рад на збирци, да би тек 1931. године, допуњена према саветима сада покојног Остојића, била поново предата Матици српској. Пред прву седницу Књижевног одбора 1932. године, 13. марта, када је требало да се донесе коначан суд о издавању песама, замолила је у писму од 11. марта Васу Стајића, Матичиног потпредседника и члана Одбора, да се заузме за њено сабирачко предузеће пошто би друкчије решење „значило дезавуисање” бившег Књижевног одбора (РОМС, бр. 9158).

Знала је да се може ослонити на Стајића јер је неколико година раније, 1925. у *Летопису Маџице српске*, свакако прочитала поводом Јаше М. Продановића антологије *Женских народних песама* ове његове опоре речи покуде да се „у оваквој антологији ... морају више видети ушорени сокаци Војво-

дине у којима блата нема јер су га швалери на штиклама разнели, али често има и траве и лале и несташних дика на пенцери”. Анатемисана од Вука Карацића, човека друкчије емоционално-психолошке основе – није то, како се упрошћено, а нарцисоидно, са обеју страна воли рећи неспоразум брђана и равничара, већ различитост, без повлашћености, културолошких образаца – женска народна песма у Војводини, по инерцији, била је скрајнута од потоњих записивача и приређивача, у духу њиховог родоначелника, као „недостојна друштва осталијех нашијех народнијех пјесама”. Песме које је доносила њена збирка својим бројем испуниле би насталу празнину. *Бачванске њесме* (1862, 1879) Стевана Бошковића – кога се у својој *Књизи о Змају* 1902. у Сомбору сећао Лаза Костић управо у вези са овом збирком, ламентујући над – „масним народним песмама” које, нажалост, нису могле бити обухваћене, и које су његовом наглом смрћу 1881. осуђене на нестајање –, и *Банайске њесме* Паје Телечког (1863), настале у националном жару Омладинског доба, били су тек спорадични, готово и једини примери напуштања вуковски ортодоксне парадигме и проширења корпуса српске народне поезије усменом лириком из Војводине.

У сенци песмарица Бошковића и Телечког налази се мало позната или, данас већ сасвим заборављена, *Маја њесмарица*. Најлепше песме ратне и ирошке што се певају, прибрао Ј. П., објављена кад и друго, проширено, „врло умножено” издање *Бачванских њесама*, 1879. године. У издању новосадске Српске књижаре браће М. Поповића, величине мале осминке, на јефтиној хартији брошираних корица, о чијој типографској скромности сведочи и цена од 10 новчића, збирчица је уз 50 пригодица из доба војевања Србије, Црне Горе и Русије са Турском (1876–1878), као некакав народни родољубиво-песнички дневник, донела и 57 „ирошких” песама, а заправо женских љубавних народних песама, каквих ће бити највише код Симићеве, и она их неће изоставити ниједну. (Са навилјком исписане хартије, доспела ми је у руке и ова књижица, са забелешком графитном оловком изнад сваке китице као потврдом избора.)

Песма урбаних насеља, чији почеци нису могли бити старији од друге половине 18. века, кад је „аустријска власт премерила земљу по Бачкој, па натерала Србе да се населе у велика ушорена сабијена села (др Радивој Симоновић), она није доносила само нову лексику, прокажену од језикословних чистунаца (*џор*, *сокак*, *рогаљ*, *џараба*, *забай*, *џенџер*, *дера*, итд.), него и једно ново, друкчије љубавно осећање, у опреци наметнутом, канонизованом, стереотипу који је успоставила вуковска, патријархална љубавна лирика. Њен идеал девојке нису смерност, чедност и наивност већ кокетност. И кад је фриволна, песма није вулгарна. У њеном осећању, лепоти и моралу има неке рокајне атмосфере кад се љубав доживљава као игра, а не као мукла страст, често са трагичним последицама. Као што не садржи јака осећања, тако ни у њеном проседеу нема крупних речи нити изрази.

Управо је, наиме, депатетизација, често сведена на самоиронију или пародију, главна стилска одлика ове поезије.

Као што се види, стиховно-строфичка организација „ројтанске” лирике стабилна је. Цела песма је катрен, са парним римама, од прва два седмерца у комбинацији са осмерцем и шестерцем. То је, дабогме, песма која се пева. На рецензентску сугестију да ће цела збирка бити од веће вредности ако би у додатку били објављени нотни записи мелодија „које је сам народ за певање тих песама срочио”, затражила је од Мите Ђорђевића, пензионисаног управитеља новосадске Женске грађанске школе, да то он учини. Ђорђевић је тако, по њеном памћењу, забележио 10 таквих напева, као нов, ваљан, прилог српској етномузикологији.

На првој седници 13. марта 1932. године Књижевни одбор је дао на рецензију („преглед и критику”) рукописну збирку „Српских народних женских песама” др Јовану Максимовићу, књижевнику и преводиоцу, и о њој је оцењивач по писању Симићеве, убрзо поднео „ласкаво леп и исцрпан реферат”, наговестивши да ће у „Летопису Матице српске” уместо извештаја објавити посебан *чланак-реферат* као претходницу књиге. Кад се ни после три године нису појавили ни Максимовићев реферат, нити књига, деликатна до сервилности – о чему сведоче неколике сачуване варијанте писма оцењивачу – стара госпођица, надамак 80-е године живота, у очајању је опомињала на *нейпроцењиву штећу* која ће се догодити уколико њен тридесетогодишњи, мукотрпан посао на сакупљању и прибирању ових женских умотвора пропадне јер *да је поменуто дело какво моје духовно чедо, будуће уверени да Вам овом молбом не бих досађивала; овако јак уверена о лепој и великој важности његовој као прилогу за наш народни фолклор, чиним то с поносом мирне душе*.

На несрећу, њена слутња се обистинила. У фебруару 1938. године, о прослави осамдесетогодишњице рођења, коју је приредила Матица напредних жена у Новом Саду, чији је она, уз Аницу Савић била оснивач, др Коста Н. Милутиновић посветио јој је у *Дану* (15. и 16. фебруара) подужи чланак, у коме је побројао немале заслуге Јубилара на књижевном и просветно-педагошком пољу. Споменуто је, дакако, и *велику збирку народних песама која већ годинама чека да буде одштампана*, под сенком оправдане сумње: „Књижевни одбор Матице српске на основу реферата др Јована Максимовића је одлучио да се ова збирка штампа у издањима Матице српске, чим буде било за то материјалних могућности. На жалост, то време још никако не долази и збирка још увек чека да угледа светлост дана”.

Матица српска је заиста већ половином двадесетих запала у финансијске потешкоће и оне ће је пратити до избијања рата. Управо је 1932. изашла последња књига у едицији „Књига за народ” и одустало се од издавања *Годишњака* за 1933. годину. Збирка „Српске народне женске песме” Милеве Симићеве никад није угледала светлост дана у Матици српској, нити

на другом месту, до данас. Подсмехом судбине, 25. августа 1940. Матичин Књижевни одбор препоручио ју је Књижевном савету за члана, уз Теодору Петровић, Славка Бокшана, др Радивоја Ћисаловића и Саву Давидовића Зеремског. У образложењу предлога, сем других заслуга, није заборављена ни њена збирка. Када је постала члан Књижевног савета имала је 82 године.

Иако осакаћена до свиснућа у облику у коме је сачувана – на двадесет једном пагинованом табаку (14–35), са 504 китице од 2000, уз стотинак „иначица” мимо збирку, и двома варијантама предговора (у Рукописном одељењу Матице српске под бројем М. 1756 затекла су се само прва два листа) – у траљама у ствари, чак и таква опипљиво наслеђује величину упорности и труд ове жене. Кад је у писмима опомињала на свој сабирачки рад, женски педантно је израчунала да је на њега утрошила преко 30 година и 3000 круна. Друга врста штете, књижевна, не да се измерити, ако се такве ствари уопште дају мерити и измерити. Или ће једнога дана, као у античкој причи о симболону, остаци ове збирке, скривени од очију јавности, изронити испод сенке тамнила и заборавља да би се поново спојили у целину из које су ко зна како распарчани и којим све путевима разнесени?

СРПСКЕ НАРОДНЕ ЖЕНСКЕ ПЕСМЕ

Опазивши да су и ове, као и све друге наше народне песме, пуне неоцењива блага народне нам поезије, вољно се латих тешкога посла, те прикупих од њих неки део по Бачкој, Банату и Срему, где су поникле – и где се не само у народу, него и у многим отменим круговима радо певају – не би ли тако остале сачуване колико потоњим покољењима, толико и нашој књижевности.

Могу рећи да се ове песме са пуним правом називају „српским народним женским песмама јер сам се, прибирајући их, уверила да су са малим изузетком одиста чеда женских умова. Мушкарцима, који се већином баве стварањем „поскочица”, песмица које се у Војводини, у колу, за време играња, ритмично подвикују, ретко помажу женске у тој њиховој песничкој ради, али су им зато, имајући са спољашњим светом више дотицаја но оне, утолико више на руци, што им овда-онда достављају вести о догађајима, који им служе за песму при њихову певању. Ово нарочито важи за политичке и ратне песме ове врсте.

Осим *женским* назива наш народ ове песме и *ројџанским* песмама јер су, вели, китњасте као ројте (Fransen), а ситне као посебно прамење у ових; но како се у многима од њих помиње „дика”, именују их и *песмама о дики*.

Истини у хатар, констатујем да ми је за ову збирку како по броју песама, тако и по богатству поезије, односно лепоти им, највише даровала Бачка, а најмање ми за њу поклатио Банат. Срем, како се види, стоји у том погледу

посреди. Може бити да је чињеница што је Бачка уопште у томе најиздашнија, дала некимa повода да ове песме крсте *бачванским ђесмама*, што је према стечену искуству посве погрешно.

У ту погрешку запао је и Стеван Бошковић¹, мерник у Ст. Бечеју, који је издао неку малу збирку разних српских народних песама, међу које је уврстио и неколицину ових.

Чудновато је да међу овим, па чак и лирским песмама, иако су већ нагласих женске умотворине, има и ласцивних. Од ових сам ради карактеристике међу друге уткала понеке које су блаже природе (види „Лирске песме” бр. 83, 105, 128, 1417), али додајем да су баш оне, које са лако појмљива разлога нисам могла уврстити у ову збирку, прожете једрим, свежим хумором, духовитом сатиром или снажним сарказмом.

Хумор и сарказам проткива многе од ових песама и које су питоме садржине (види „Лирске песме” бр. 451. и 1154), а бива да је овај последњи у њима и груб” али је вазда тачан и јасан тако да му не треба коментара (види „Двостиховне песме” бр. 24).

У које су доба поникле ове песме не мога ми нико јамачно утврдити; но као да је то било на почетку друге половине прошлога века. Тачно је, међутим, да су *ђоскочице* старијег, ранијег, порекла и да су оне служиле као основа овим песмама.

На моје распитивање како настају ове песме, сазнала сам да их стварају не само девојке, него и жене разнога доба, па чак и старице; ласцивне, пак, обично млађе и средњодобне удовице, повратуше² и распуштенице.

У сваком месту скоро, где наш народ живи, има две, три, па и више таквих песникиња – народ их назива „певачицама” – које их стварају било појединце, или међусобно; често, пак, и удружице са другим својим духовитим другама-познаницама, које им у томе раду помажу.

Но, бива да се те песме певањем пренесу из једнога у друга места, где их каткад тамошње „певачице” поправљају, односно допуњују или измењују. Тако су бар међу њима постале многе једначице, те би и уз неку од њих згодно пристало оно Вуково „Опет то, али друкчије”. Такве сам ради бољег прегледа ставила једну уз другу.

Песнички посао око ове врсте песама обавља се преко целе године, но понајвише с јесени, када су у јеку виноградарске бербе, нарочито у Срему или сремској околини, која је засађена виноградима, а у Бачкој и Банату зими, кад учестају прела.³

Уза све карактеристично је да поменуте „певачице” за своје песме стварају и гласове, мелодије. Може бити да их баш зато и називају „певачицама”.

¹ *Бачванске ђесме*. Скупио и издао Стеван Бошковић, мерник. Нови Сад, Срп. народ. задружна штампарија 1879.

² „Повратушом” назива наш народ жену, која напусти мужа и врати се својти.

³ Веселе седељке и игранке.

Па како се гласови тих песама често мењају, односно занављају, има их не само много, него махом и врло лепих, те би било добро кад би их који од наших музичара прикупио, ставио, односно сложио у ноте и издао, не би ли се бар као мотиви наше народне вокалне музике сачувале од заборава.⁴

Ко би вољно, својски залазио у наш народ, па психолошки студиозно испитивао његово живовање, уверио би се, као и сама што сам, да су ове песме верни изрази и изливи његове бујне, осећајне природе, али да су исто тако жива, поезијом задахнута кроника, која обухвата не само доживљаје из његове непосредне близине, него која то мање, то више тангира све важније догађаје његова националнога живота, па чак и оне који се одигравају на позорници политике.

Деси ли се понешто ванредно у коме месту, искрсне ли ма каква необичнија појава у нашем народу, која засеца у његов било социјално-економски, било национално-политички живот уопште, набрзо, често већ тог истог дана никне покоја од ових песама, која кратко, збијено, али језгровито и верно описује дотични догађај, а уједно га према суштини факта који износи, уздиже или осуђује. У том случају често је зачињена моралном тенденцом.

Према томе, могле би се ове песме углавном поделити на *лирске* и *йригодице*, а ове последње на *локалне*, *свеойшће*, *йолийичке* и *райне*.

Мени је била главна намера да прикупим прву врсту ових песама, али сам ради примера у „Додатку” ове збирке изнела понеку и од сваке врсте *йригодица* – шат се нађе бољи радник од мене, коме ће овај мој посао омилетити, те који ће га са већим успехом наставити.

Што се тиче спољашње форме ових песама, понајвише их је удешених са четари стиха, који чине целину песме, као што су ове у мојој збирци. Код ових често први стих нема никакве везе са остала три стиха у песми, него служи само као подлога за слик другоме стиху у њој. Но, иако је тако, бива да је у та четири стиха изражена читава приповедача (види „Лирске песме” бр. 983, 1031, 1494).

Ређе је већ – бар тако је бивало до скоро – да су ове песме двостиховне, у коме су случају то краће, то дуже, тј. сложене од једне, две или више строфа. Но, у последње време знатно се опажа како се све више губе оне удешене са четири стиха, а да све више преовлађују ове двостиховне. Али и у ових се гласови, мелодије мењају, занављају.

Са шест стихова понајвише су удешене *йригодице*, дочим су међу лирским песмама овакве врло ретке.

Уза све овде речено, напомињем да сам понеке неразумљиве речи у овим, песмама, као и поједине догађаје који се помињу у *йригодицама*, у „Речнику”, односно „Коментару” расветлила, а да сам све песме у овој збирци изнела онакве, какве су поникле у народу, не исправивши у њима ни језик,

⁴ Са неколицином могла бих и ја послужити.

пошто бих, да сам то била учинила, многу од њих оштетила у стиху, односно у слику, каденци. А са жаљењем констатујем да се ова врста песничког рада у нашем народу све више губи, да све више опада.

Милева Симићева

Нови Сад, о Преображењу 1911.

3.

Младост траје замало,
Љуби, дико, још мало;
Та синоћ ми ниси био,
Па си дангубио.

8.

Ја све лепо послажем,
Шта ћу дики да кажем;
Кад га видим, ја се смутим,
Па онда заћутим.

13.

Прођи, дико, кроз наш крај,
Ал за мене не питај;
Нек не сазна ко од моји'
Да смо давно своји.

15.

Кад се дика растаје,
Он жалостан застаје;
А ја велим: петли поје,
Жури злато моје!

20.

Већ година и више,
За мном дика уздише.
Сад тек зна да није свака
Девојка једнака.

25.

Играла сам у колу,
Баш упркос злотвору.
Нек се злотвор увек једи
када ме погледи.

41.

Четрдесет и четир,
Ти си дико к'о лептир,
Час код мене лепо седиш,
А часом одлетиш.

45.

На Дунаву деб'о лед,
А мој дико што си блед?
Та ти ниси такав био,
Док си ме љубио.

52.

Три јабуке, три листа,
Волеш ли ме заиста?
Ил се са мною само шалиш,
Па да ме превариш!

61.

Цура бере виноград,
Помаже јој момак млад,
Помаже јој, грожђе сече ...
А пољупци јече.

62.

Ти си друго проклета,
Од ђавола отета;
С једним момком ашикујеш,
С другим намигујеш.

65.

Док сам сама тамнило,
К'о да горе кандило,
А када ми дође лане,
К'о да зора сване.

355.

Седамдесет и седам,
Сви су момци к'о један.
Данас цури круну меће,
А сутра је неће.

373.

Цвета шљива белица,
Мене љуби Сремица;
А Бачкуља кад пољуби,
Познају се зуби.

433.

Три ружице румене,
Седи цуро крај мене;
Седи цуро до швигарца,
Биће пољубаца.

442.

Месец заш'о за облак,
'Оди, цуро, на сокак –
Ил отвори бар „шалоне”,
Да ми даш бонбоне.

526.

Прод'о баћа волове,
Дао земљу наполе;
Па сад с браћом транда-ланда –
Све ће однет банда.

542.

Ја избирам дилбере,
Што облаче ципеле;
А ти друго из Салајке
Што носе опанке.

558.

Убио те стрина Бог,
Што ми грдиш дику мог;
Ако ме је пољубио,
Није ме убио.

675.

Ој, неверо, неверо,
Зар си дотле дотеро –
Да се шећеш главним шором,
Са крвницом мојом.

677.

А што, дико, лудујеш,
Па ми алву купујеш –
Слађа су ми твоја уста,
Нег' сва алва пуста!

680.

Неверу сам волела,
Па сам се разболела.
Нано моја, пали свећу –
Преболети нећу.

698.

Цвета вишња други пут,
Мој дика је леп „рекрут”.
Не уступа официру –
Кад је у „мундиру”!

728.

О, јесени, јесени,
Узрели су кестени;
Нана давно даре спрема,
А мог дике нема.

737.

Које дику имају,
Те у колу играју.
Која цура дике нема,
Та седи, па дрема.

773.

Заман лоло лудујеш,
Поклоне ми купујеш;
Заман мојим шором шећеш –
Добити ме нећеш.

795.

Ја не певам што желим
Да се млада веселим,
Већ ја јадна зато певам
Да терет растерам.

831.

Шта ће мени врачара –
Ваљда да ме завара?
Док ја с диком добро стојим –
Никог се не бојим.

836.

Ја за диком тугујем,
Ал ником не казујем;
Ако ће га Бог узети –
И ја ћу умрети.

846.

Не знаш прести, ни ткати,
Не можеш се удати;
Научи ме, слатка мати –
Дика ће чекати.

847.

’Оћу да се поносим,
Да се свиле наносим;
Нећу платна, нећу цица,
Ја сам јединица.

863.

Нећу, нано, на прело,
Ма се слегло све село;
Другарица поручује,
Дика ми болује.

896.

Твоја мати и моја
Посадице шебоја;
Што не саде рузмарина,
За ћерку и сина?

901.

Аој мати, па мати,
Ти не умеш тепати;
Дика тепа у све феле
Све до зоре беле!

907.

Шлингована марама,
Причекај ме гарава –
Кад ја дођем из катана,
Жениће ме нана.

925.

Иду шором двојица,
На сваком кабаница;
Један од њих слатко поје –
То је лане моје.

СТАНОВНИШТВО СА ПОДРУЧЈА ДАНАШЊЕ ВОЈВОДИНЕ У СРЕДЊОВЕКОВНОМ ДУБРОВНИКУ*

Пре него што пређемо на излагање о становништву са подручја данашње Војводине, односно средњовековне јужне Угарске које се рано обрело у Дубровнику, морамо понешто рећи и о томе ко је све насељавао ову територију у прошлости и шта је био подстицај овдашњем становништву да се сели у Дубровник.

Познато је да су се у Панонској низији у првим вековима наше ере популације често смењивале. Ту су у време сеобе народа морали да прођу сви који су са истока ишли на запад и са севера на југ. Неки су само прошли, док су се други задржали, али је само део оних којима је то било крајње одредиште, успео да опстане као народ. Готе са којима и започиње сеоба, односно Остроготе, затекли су у Панонији у IV веку Хуни и покорили их. Већ је међу Хунима било и мањих група Словена, које је захватио талас хунске најезде, а које су савременици византијски писци од осталих варварских народа разликовали по њиховом пићу медовини.

Померање германских племена ка границама Западног Римског царства и пропаст хунске државе после Атилине смрти половином V века, омогућило је масовније насељавање Словена на левој обали Дунава. Ту су и Гепиди са Сирмијумом као најважнијим насељем. Уз њих су од 546. Лангобарди, а од 60-их година VI века и Авари, који насељавају територију између Дунава и Тисе и заједно с Лангобардима 567. покоравају Гепиде. Лангобарди се следеће године селе у северну Италију, а Авари намећу своју власт становништву затеченом у Панонији, па и Словенима са којима заједнички ломе отпор Византијског царства.

Етничка слика Панонске низије није се битно изменила ни после масовног преласка Словена на леву обалу Дунава и насељавања Балканског полуострва почетком VII века. Авари после неуспелог покушаја да заједно са Словенима и Персијанцима заузму Цариград (626), губе значај који су

раније имали и задуго остају безопасни за своје суседе. Крајем VIII века их покоравају Франци и претварају у своје кметове, а временом сасвим ишче-завају мешајући се са осталим становништвом и утапајући се у њега. Једино сведочанство о њиховом вишевековном присуству на овом подручју и уло-зи коју су имали у насељавању Балканског полуострва од стране Словена остају писани извори, топономастика и археолошки налази.

Почетком IX века власт у Панонији деле Франци и ојачали Бугари, али масу становништва ипак чине Словени. Кад крајем IX века ту пристижу Мађари, затичу их већ християнизоване преко Ћирила и Методија и њи-хових ученика. Намећу им своју власт, али не успевају да их у потпуности асимилирају ни до краја средњег века, о чему сведоче бројни помени Сло-вена широм угарске државе у званичној угарској документацији. Највише их је наравно било на граници Угарске према словенским државама, где је становништво одувек било помешано.

Са Србима као суседима Мађари су рано дошли у контакт. Ратне суко-бе и непријатељства смењивали су добросуседски односи, савезништва и родбинске везе. Јелена, ћерка српског великог жупана Уроша, постала је угар-ска краљица, као жена краља Беле II (1131–1141), док је њен брат Белош био бан и палатин на угарском двору.¹ Али о изразитијем померању српског ста-новништва ка Угарској може се говорити тек од времена краља Драгути-на, коме је Угарска као своме зету, пошто се повукао с престола, уступила Мачву с Београдом. Враћање ових територија Угарској после Драгутинове смрти (1316), није значило и повлачење српског становништва с тог под-ручја, над којим се и касније власт Угарске и Србије често смењивала. Тек са турским притиском и освајањима, српско становништво ту почиње да преовлађује.

Приближавање деспота Стефана Лазаревића краљу Жигмунду, који му је за узврат уступио Мачву са Београдом, Сребрницу у Босни и простране поседе у разним деловима Угарске, отворило је пут српском продирању на север, у чему је значајну улогу имао и сам деспот. Не само да су службеници на његовим тамошњим поседима били из Србије, него и део радне снаге. С том праксом се наставило и за владе деспота Ђурђа Бранковића, упркос за-брани угарског државног сабора. Стога је и разумљиво што у четвртој де-ценији XV века, по изричитом сведочанству савременика, већи део Срема насељавају „Рашани и Босанци” измешани с Мађарима, као и територију на левој обали Дунава у дубини више од једне миље.

Из угарске докуменатације се види да је Срба било и по градовима ју-жне Угарске – у Митровици, Иригу, Карловцима, Каменици, Черевиху, Ба-ноштору, Купинику, Ковилу, Ковину, Сланкамену, Тителу, Госпођинцима, Чуругу, Силбашу и другим местима у Срему, Бачкој и Банату, које су држали

¹ Ј. Калић, „Рашки велики жупан Урош II”, *Зборник радова Визанџолошког инстџиџу-џа*, књ. XII, Београд 1970, 22–24.

српски деспоти или њихови феудалци, али и у онима који су били у поседу угарских феудалаца. После пада Деспотовине под турску власт (1459) Угарска постаје уточиште за Србе, који чине главну одбрамбену снагу на њеним границама према Турцима, док се мађарско становништво повлачи на север у безбедније крајеве.²

Дакле, од бројних популација и етничких група, чија је судбина у мањој или већој мери у раном средњем веку била везана за подручје данашње Војводине, развијени средњи век као посебан, доминантан народ дочекали су само Мађари и Словени, међу којима је било највише Срба.

О присуству српског становништва у јужној Угарској, као и о становништву са тог подручја у Дубровнику, поред угарских обавештавају нас и дубровачки извори. Дубровчани су до угарских граница стигли без сумње већ половином XIII века. Са непосредним суседима Србијом и Босном, Дубровник је званичне везе успоставио још крајем XII века, али се његови пословни људи ту нису зауставили. Бугарски цар Јован Асен II (1217–1241) дозволио им је да слободно тргују по читавом његовом царству, посебно у Видину, Браничеву и Београду, који је тад био под бугарском влашћу.³ У Угарској се изричито помињу крајем XIII и почетком XIV века. Но чињеница да већ у првој деценији XIV века постоји несеобина дубровачких трговаца у Сремској Митровици, недвосмислено говори о њиховом дужем присуству на овом подручју. Значај ове њихове насеобине је нарочито порастао са доласком Дубровника под угарску врховну власт (1358), кад она постаје стетиште дубровачких трговаца у јужној Угарској, обавезна успутна станица за дубровачке посланике који су ишли на угарски двор и место у коме су чуване привилегије дате Дубровчанима од стране угарских владара. Присуство Дубровчана у Митровици убрзало је привредни развој града, укључило у трговачке послове домаће људе, које Дубровчани кредитирају и на тај начин се с њима повезују. Пошто је Митровица била познати центар занатске производње, они ту ангажују искусне мајсторе, највише оружаре, да раде у Дубровнику за потребе града и Општине, а одатле повремено у Дубровник долази и обична радна снага, без сумње уз посредовање тамо настањених Дубровчана.⁴

Кад су Турци после пораза хришћанске војске код Никопоља 1396. опустошили и Митровицу, а део становништва преселили у Брусу, Дубровчани

² Д. Динић-Кнежевић, „Словенски живаљ у урбаним насељима средњовековне јужне Угарске”, *Зборник Маишце српске за историју*, бр. 37, Нови Сад 1988, 8–28; *Историја српског народа*, књ. II, Београд 1982, 314–329, 431–444 (С. Ћирковић).

³ Т. Smičiklas, *Codex diplomaticus III*, Zagreb 1905, 337; М. Динић, *Грађа за историју Београда у средњем веку*, Београд 1958, 13; V. Foretić, *Povjest Dubrovnika do godine 1808*, књ. I, Zagreb 1980, 886; Д. Динић-Кнежевић, *Дубровник и Угарска у средњем веку*, Нови Сад 1986, 13.

⁴ О Митровици у средњем веку: С. Ћирковић, *Civitas Sancti Demetrii*, Сремска Митровица у част двадесетпетогодишњице ослобођења града, Сремска Митровица 1969, 59–71; Д. Динић-Кнежевић, *Дубровник и Угарска*, 14–16, 59–74.

су прешли у Ковин и Ириг, који су још неколико деценија остали изван турског домаћаја. Дубровчана је тамо било и раније, али су сад ове насеобине за њих добиле већи значај и на неки начин преузеле улогу коју је до тад имала Митровица. Тамо су стекли куће, земљишне поседе и другу имовину, а имали су и заступнике којима су у време одсуства поверавали надзор над својим тамошњим добрима.⁵

Користећи се привилегијама које су добијали од угарских владара као својих заштитника и погодностима које је пружало угарско тржиште, Дубровчани су трговали и настањивали се по свим значајнијим местима широм Угарске. Било их је у Варадину, Будиму, Стоном Београду, Нађбањи, познатом руднику злата и сребра, који је 1411. краљ Жигмунд уступио свом верном вазалу Стефану Лазаревићу, али у Шарошу на северу Мађарске. И тамо су стечени капитал улагали у некретнине, свесни да то никад не губи вредност. Неки су са собом доводили и синове, да их укључе у послове, али су ови ненавикнути на оштру климу и сасвим другачију воду ту брзо завршавали живот, а њихови родитељи су у очајању подизали велелепне гробнице и у својим тестаментима захтевали да и њих ту сахране.⁶

За најуспешније Дубровчане нашло се места у угарској државној администрацији, па и на самом двору. Било их је међу закупцима царина, судијама, кастеланима и капетанима по градовима, жупанима, посланицима на страним дворovima, војним заповедницима и краљевим саветницима. А дубровачки грађани пореклом са Корчуле, браћа Лука, служећи краљу Жигмунду најпре су стекли угарско племство и по поседу Таловец у Славонији који им је даровао, прозвани су Таловци, да би на крају најстарији међу браћом Матко постао бан Далмације, Хрватске и Славоније, а и остала тројица су заузимала високе положаје. На двору краља Матије и његових наследника на угарском престолу било је и књижевника, научника и уметника из Дубровника.⁷

Угарски владари су, нема сумње знали да на најбољи начин искористе пословност, способност и образовање својих поданика, али су и Дубровчани у пуној мери користили угарску заштиту и привилегије извлачећи добит из пословања по пространом угарском краљевству, али и снабдевејући угарско тржиште колонијалном робом, скупocenим тканинама, накитом и осталим што је било потребно пре свега двору и властели. Отуда су извозили племените метале и друге сировине које су имале добру прођу у Италији и на Медитерану. О значају и обиму ове трговине уз остало сведочи и чињеница да се угарска монета, златна форинта, већ у првој половини XIV

⁵ Д. Динић-Кнежевић, *Дубровник и Угарска*, 70–71, 174–178.

⁶ Исто, 178–179.

⁷ Д. Динић-Кнежевић, „Дубровчани у служби угарских владара током средњег века”, *Зборник Майице српске за историју*, бр. 31, Нови Сад 1985, 7–18; Исто, *Дубровник и Угарска*, 92–107, 184–203.

века помиње у тестаментима Дубровчана који су пословали по Угарској, а у XV веку се све више користи као платежно средство у Дубровнику.⁸

Нема сумње да је присуство Дубровчана у угарском привредном, политичком и културном животу допринело да се и становништво са овог подручја заинтересује за Дубровник, који је на неки начин постао стeciште пре свега пословног света из скоро свих земаља ондашње Европе. Стога не изненађује што се већ у првим сачуваним књигама из Дубровачког архива наилази и на људе из Срема и Угарске.

У Дубровнику се заправо уз остало робље већ 80-их година XIII века продаје и оно из Срема. Судећи по именима – Радослава, Радост, Стана, Обрада, Првица, Љубоје – у питању је било словенско становништво, вероватно с подручја „сремског краља” Драгутина, где је било патарена. Септембра 1300. ту је продата и Радослава из Угарске,⁹ без сумње јужне.

Но у Дубровнику је и пре овога било становништва с подручја мађарске државе. Неки Марин Угрин у два наврата, 1279. и 1281, од исте особе купује земљу на Ластову. Његов савременик Обрад Угрин је имао кућу у самом граду, што значи да се доселио знатно раније. До 80-их година XIII века је и његов син Марин, који је судећи по имену рођен у Дубровнику, успео да се пословно повеже с Дубровчанима.¹⁰ 20-их година XIV века помиње се Петар, син Димитрија Мађара који је поседовао трећину једне лађе и пословно био повезан са најистакнутијом дубровачком властелом.¹¹ Петар Мађар, који је у Дубровнику живео 30-их година XV века, трговао је житом, а Јован Мађар који се помиње 60-их година накитом и посуђем у Венецији и на другим странама.¹²

У дубровачкој документацији је остало помена и о већем броју Мађара уз чије име се не наводи неко одређено занимање. Од 20-их до 40-их година XIV века ту је Димитрије, син неког Мартина, затим Микоје, Радослав, а 40-их година XV века Мађар Стефан, који се ту оженио неком Цветом. Ту је и Павле Мађар, као и његова ћерка Маруша, а у Стону је крајем XV века живео Мађар Стефан, син неког Антала и обрађивао земљу коју је узео у закуп.¹³

⁸ Д. Динић-Кнежевић, *Дубровник и Угарска*, 199–201.

⁹ Г. Чremoшник, „Канцеларијски и нотарски списи” 1278–1301, *Зборник за историју, језик и књижевност српског народа*, треће одељење, св. 1, Београд 1932, 73, 86, 99, 105, 175, 176; Д. Динић-Кнежевић, „Дубровачки архив као извор за проучавање подручја данашње Војводине у средњем веку”, *Зборник Мајнице српске за историју*, св. 19, Нови Сад 1980, 171; Иста, *Дубровник и Угарска*, 204.

¹⁰ G. Čremošnik, *Spisi dubrovačke kancelarije*, Zagreb 1951, 18, 64, 104, 153; Д. Динић-Кнежевић, *Дубровник и Угарска*, 204.

¹¹ *Diversa cancellariae (Div. canc.)* VI, 154, 159, 187; Д. Динић-Кнежевић, *Дубровник и Угарска*, 204–205.

¹² *Diversa notariae (Div. not.)* XLVII, 140–140', 174–174' ; Д. Динић-Кнежевић, *Дубровник и Угарска*, 205.

¹³ *Div. canc.* VI, 92'; VIII, 87'; IX, 85'; XII, 108; XIII, 45; LI, 62; LV, 156'; LVI, 192; *Div. not.* XIX, 51; XLVIII, 24'; LXXVII, 149'–150; LXXXIX, 140; Д. Динић-Кнежевић, *Дубровник и Угарска*, 205.

Мађара је било и међу слугама дубровачких грађана. То су најчешће деца раније досељених Мађара, која су ту рођена, о чему сведоче и њихова имена – Франческо, Марин и слична. Али неки носе и мађарска имена – Миклош, Михаљ, Матија. И за Вукоја Пасачића и Брајка Новаковића се у документима истиче да су Мађари, али је више него јасно да су у питању Словени, вероватно из граничних подручја Угарске.¹⁴ За Иваниша, сина Миклоша Литоровића, који се 1395. у Дубровнику обавезао да служи једном грађанину Ортоне, тврди се да је из Печуја.¹⁵

Знатно више је података о занатлијама са подручја Мађарске и то највише о обућарима. Већ 1281. ту је радио Стефан обућар, код кога изучава занат Михаљ, син Андрије Мађара, затим Иван обућар, а 1301. обућар Радослав „Ungarus”. Ту је пет година изучавао обућарски занат и Антоније Драгојевић.¹⁶ У првој половини XV века често се помиње обућар Ђурађ, син неког Себастијана. Делатност је започео уз помоћ Општине, а затим је отворио сопствену радионицу, стекао кућу, оженио се неком Живаном, а знамо и за његову ћерку Марију и сина Јакова, који га је наследио у радионици.¹⁷ Мађари су били и Матија Влахов, Ђурађ Иванов и Петар, који су ту најпре изучавали занате, а затим отворили радионице.¹⁸

У XVIII веку је и међу ковачима било Мађара. Код Миклоша ковача који је у Дубровник дошао самоиницијативно, занат су почев од 1300. односно 1301. изучавала два младића.¹⁹ Мартина, поткивача коња из Сремске Митровице, позвала је дубровачка општина, у чијој је служби био од 1392. до 1395. Ту је уз остало производио и оружје. Од 1398. до 1402. тим пословима се под истим условима бавио Мађар Петар, а после њега Иван и Стефан.²⁰

Мађари су били вешти и у изради лукова. У XIV веку лукове праве Миклош и Павле, а 1449. Општина је ангажовала још двојицу и то само на годину дана и обојица су се звали Михаљ. Обојица су ту остали за стално, а помињу се и њихови потомци.²¹ У XVI веку лукове у Дубровнику изра-

¹⁴ *Div. canc.* XII, 296'; XXXI, 72; XLII, 182; XLVII, 77; XCI, 89; *Div. not.* XX, 208'; *Deb. not.* XLVII, 61'.

¹⁵ *Div. canc.* XXXI, 167'; Д. Динић-Кнежевић, *Дубровник и Угарска*, 206.

¹⁶ *Div. canc.* II, 119', 120', 138'; XXXVIII, 14; *Praecepta Rectoris* II, 66; G. Čremošnik, *Spisi dubrovačke kancelarije*, 196; J. Lučić, *Obrti i usluge u Dubrovniku do početka XIV stoljeća*, Zagreb 1979, 94, 97; Д. Динић-Кнежевић, *Дубровник и Угарска*, 206.

¹⁷ *Reformationes (Ref)* XXXIII, 202; *Div. canc.* XLII, 181'; XLV, 272'; XLVI, 65, 70'; XLVIII, 143; LII, 107; *Div. not.* XIII, 225; XIV, 45, 134; XXI, 64; Д. Динић-Кнежевић, *Дубровник и Угарска*, 206.

¹⁸ *Div. canc.* XLVI, 30'; LX, 77'; LXXIX, 59; *Div. not.* LXXII, 105'; *Debita notariae (Deb. not)* LIII, 198; LIV, 24', 59', 150'.

¹⁹ *Praecepta Rectoris* II, 22, 72; J. Lučić, *Obrti i usluge*, 54.

²⁰ М. Динић, *Један Сремац у Дубровнику крајем XIV века*, Гласник историског друштва у Новом Саду, књ. 6, Сремски Карловци 1933, 329; З. Шундрица, *Прилог истраживању вештинарске службе у сџаром Дубровнику*, Београд 1970, 25–26; Д. Динић-Кнежевић, *Дубровачки архив*, 157; Иста, *Дубровник и Угарска*, 207.

²¹ Ђ. Петровић, *Дубровачко оружје у XIV веку*, Београд 1976, 74, 181; Д. Динић-Кнежевић, *Дубровник и Угарска*, 207–208.

ђује Мађар Амброзије, а његови синови Иван и Стефан су били златари. Његов савременик је био Мађар Петар Степановић, који је правио штитове. Од занатлија Мађара помињу се још клесари, кожари, седлари, зидари, бербери и један трубач.²²

У мануфактурну производњу сукна се 20-их година XV века укључио и Мађар Симон Домиников као ткач. Ту је и умро 1433, а иза њега је остала његова жена Миона и ћерка Петруша. Ткачку радионицу у Дубровнику је имао и Прибио из Будима.²³

Мађара је било и међу сликарима. Од 1390. до 1394. радио је за потребе дубровачке општине сликар Петар из Стоног Београда, коме је била обезбеђена радионица на Пласи у самом центру града. Пред крај XV века сликарску радионицу је имао и Петар, син већ поменутог општинског оружара Михаља, који је ту отпочео, а вероватно и завршио свој радни и животни век.²⁴

Мађара је било и међу општинским стражарима који су чували прилазе граду на Плочама, Пилама и Пескарији.²⁵ У XV веку се Мађари често помињу као најамници у дубровачкој војсци и то под називом „soldati”, „stipendiarii”, а од краја XV века као „drabanti”.

Најамници се обично помињу приликом ступања у службу, кад позајмљују новац, одрађују заступнике, траже одсуство да обиђу родбину или пак приликом неког прекршаја, због чега су доспевали у затвор и кажњавани на временске казне, а понекад и на физичке или како се у документима наводи „secundum morem hungarorum”. Неки од њих су се за Дубровник трајно везали и ту засновали породице, док су се други задржавали само одређено време.²⁶

Поред ових, углавном појединачних ступања у војну службу, било је и организовано ангажовање најамника у Угарској, јер је Дубровник после пада Србије и Босне под турску власт и сам био изложен великој опасности с те стране. Стога, почев од 1466. па надаље из Угарске пристижу војници који углавном штите стонску тврђаву, а тиме и читаву дубровачку територију. Године 1492. кад су се пронели гласови да се Турци спремају да нападну Дубровник, краљ Владислав је као заштитник града упутио помоћ од

²² Д. Динић-Кнежевић, *Дубровник и Ужарска*, 208.

²³ *Div. pot.* XX, 210; Д. Динић-Кнежевић, *Тканине у привреди средњовековног Дубровника*, Београд 1982, 153, 178; Иста, *Дубровник и Ужарска*, 208.

²⁴ Ј. Тадић, *Грађа о сликарској школи у Дубровнику XIII-XVI века*, Београд 1952, 34–41, 304, 311, 314, 319, 338, 343–344; В. Ђурић, *Дубровачка сликарска школа*, Београд 1964, 27; С. Fisković, „Umjetničke veze Mađarske i Dalmacije u srednjem vijeku i Renesansi”, *Moгућности*, 4–5, Split 1965, 495–496; Д. Динић-Кнежевић, *Дубровачки архив*, 157; Иста, *Дубровник и Ужарска*, 209.

²⁵ Д. Динић-Кнежевић, *Дубровник и Ужарска*, 209.

²⁶ *Consilium Minus* XV, 15; XXIV, 255; *Consilium Rogatorum (Cons. Rog.)* XVIII, 37. О „drabantima” или „barabantima” види: Т. Macan, „Dubrovački barabanti u XVI stoljeću”, *Analitički historijskog instituta JAZU u Dubrovniku*, VIII–IX, Dubrovnik 1962, 311–322; Д. Динић-Кнежевић, *Дубровник и Ужарска*, 209–211.

200 драбаната и 300 стрелаца. Посреди је срећом била лажна узбуна, што следећих година није био случај, па су Дубровчани редовно морали да ангажују мањи или већи број најамника, а 1499. њих стотину одабраних, поузданих и добро наоружаних да заштите Стон од Турака,²⁷ који су после освајања Херцеговине 1482. постали непосредни суседи Дубровника.

И међу фратрима и свештеницима је од најранијег времена било и Мађара. Дубровчани им понешто остављају у својим тестаментима, а некима поверавају и бригу о својој души. Сачуване су и одлуке којима их Мало веће поставља за свештенике по црквама на својој територији. Имена су им типична за духовна лица – Михајло, Никола, Јован.²⁸ И фратри из Дубровника су поверемено својим послом одлазили у Угарску, понекад заједно с дубровачким посланицима угарском краљу, а понекад су и они носили владина писма за краља,²⁹ обично у време појачане опасности, кад су путеви били несигурни.

Поред поданика мађарских владара који су привремено или стално боравили у Дубровнику, било је и оних који су ту навраћали из најразличитијих разлога. Међу њима се нашао и Дионизије, барон краља Лајоша, који је 1350. примљен за дубровачког грађанина, вероватно почасног. И краљ Жигмунд је после пораза код Никопоља 1396. свратио у Дубровник, где су га дочекали са свим почастима.³⁰

Од краја XIV века чешће се помињу Мађари који су запали у материјалне невоље, па им Општина додељује помоћ. Међу њима је било витезова, обичних грађана, војника а у XV веку и оних који су се ту нашли пошто су се спасли турског ропства. Било је наравно и ходочасника. Неки су навраћајући ту ангажовали дубровачке грађане за своје прокураторе, да их заступају у одређеним пословима, а други су дошли да би наплатили нека своја потраживања.³¹

За Дубровчане су сви који су стизали са подручја мађарске државе били Мађари, без обзира на њихова имена која понекад недвосмислено сведоче да се ради о Словенима. Заправо имена су и најбоље сведочанство да отуда стиже значајан број Словена, што и није изненађење кад се зна да већина њих долази с подручја ондашње јужне Угарске, односно данашње Војводине, где је било доста словенског, односно српског живља, нарочито у Срему

²⁷ *Cons. Rog.* XXXIII, 61, 67', 207'–208, 243, 245', 271, 273'; XXXIV, 286'; J. Gelcich-L. Thallóczy, *Diplomatarium Ragusanum*, Budapest 1887, 660–662, 768–769, 776, 777, 781–782, 787–789, 838, 841–842; Д. Динић-Кнежевић, *Дубровник и Ужарска*, 211–212.

²⁸ *Raf.* XXXI, 168; *Consilium Minus* XV, 20; *Testamenta di Notariae* XIII, 126–127; XXI, 153; G. Čremošnik, *Spisi dubrovačke kancelarije*, 233; Д. Динић-Кнежевић, *Дубровник и Ужарска*, 213.

²⁹ Д. Динић-Кнежевић, *Дубровник и Ужарска*, 213.

³⁰ J. Tadić, *Promet putnika u starom Dubrovniku*, Dubrovnik 1939, 154–156; Д. Динић-Кнежевић, *Дубровачки архив*, 157.

³¹ Д. Динић-Кнежевић, *Дубровник и Ужарска*, 213.

и јужној Бачкој. Али у Дубровник долазе Словени и из осталих делова Угарске, као поменути Прибио из Будима, где је такође био не мали број Словена. Заправо, цела северна падина будимског брда са спољне стране била је насељена Словенима, а једна од најлепших зграда у Будиму припадала је српским деспотима.³²

Пошто је у Дубровнику већ од краја XIII века преовладао словенски живаљ, и Мађари који су се тамо стално настанили, морали су да се прилагоде новој средини. Прихватили су словенски, односно српски језик који је био у употреби у свакодневном говору већине становништва, жене су им биле словенског порекла, а ту рођена деца добијала су углавном словенска имена која су била уобичајена у Дубровнику. Чак су и дубровачки нотари мађарска презимена, односно имена очева, бележили на исти начин као и словенска, па је Антонов син Михајло био Антоновић. Тако је дубровачка, некад романска средина допринела славизацији несловенског елемента на својој територији, што је и разумљиво кад се зна да је словенско становништво ту чинило велику већину.

Дакле, у дубровачком етничком шаренилу, где је поред остатака старог романског становништва било и Италијана, Шпанаца, Грка, Албанаца, Француза, Немаца, Енглеза, Холанђана, Белгијанаца, Цигана, а више од свих заједно Срба, изванредно проценат чинили су и становници са подручја ондашње јужне Угарске, односно данашње Војводине, међу којима је такође било доста Срба. Но за овдашњи Дубровник је од етничке далеко значајнија била верска припадност, па су сви који би се определили да тамо живе морали да прихвате католичку веру, једино важећу на подручју дубровачке општине, односно републике. Уз то их је обједињавала и припадност истој држави, па су гледани из других средина сви били Дубровчани, а временом у другој или трећој генерацији су то и стварно постајали.

РЕЗИМЕ

Од бројних популација и етничких група чија је судбина у мањој или већој мери била везана за подручје данашње Војводине, развијени средњи век као посебан народ дочекали су само Мађари и Словени, међу којима је било највише Срба.

Померање српског становништва ка северу било је условљено блиским контактима, па и родбинским везама између угарских и српских владара, а изразитије је од времена краља Драгутина, да би после пада српске државе под турску власт Угарска постала уточиште за Србе који су чинили главну одбрамбену снагу на њеним границама према Турцима.

³² Ј. Калић, „Палата српских деспота у Будиму”, *Зограф*, 6, Београд 1975, 55, 58; Д. Динић-Кнежевић, *Словенски живаљ у урбаним насељима средњовековне јужне Угарске*, 40.

До Угарске су током XIII века доспели и пословни Дубровчани, који већ првих деценија XIV века тамо формирају своје насеобине. Њихово присуство по привредним центрима Угарске доприноси интересовању тамошњег становништва за Дубровник. Стога не изненађује што се од 80-их година XIII века у Дубровнику све чешће помињу Мађари, како међу неквалификованом радном снагом, тако и међу трговцима, занатлијама, сликарима, а од половине XV века и међу најамницима у дубровачкој војсци. Међу њима је и приличан број Словена, највише са подручја јужне Угарске, односно данашње Војводине. Но за званични Дубровник сви су они били Мађари, јер су долазили са подручја мађарске државе.

*

Рад професорке Душанке Динић Кнежевић под насловом „Становништво са подручја данашње Војводине у средњовековном Дубровнику” написан је најкасније 1995. године, када је био предат приликом прикупљања текстова за *Сјоменицу у часићу професора Ђорђа Сј. Радојичића*. На жалост, због техничких разлога, до издавања ове споменице није дошло. Колико је познато, овај рад професорке Динић Кнежевић остао је необјављен, мада задире у проблематику којом се она врло посвећено бавила (видети: Н. Лемајић, „Душанка Динић Кнежевић (30. новембар 1935 – 2. април 2005) (био-библиографија), *Истисраживања*, 16, Нови Сад 2005, 11–21).

Текст је откуцан на писаћој машини, има укупно 14 страница А-4 формата и у потпуности је био припремљен за штампу. У већ прекуцан текст професорка Динић руком је, накнадно, унела неколико ситних исправки. Приликом овог приређивања текст је поново прекуцан у рачунару и извршено је његово усклађивање са данашњом правописном нормом. (С. Томин)

ДОДЕЛА ЦРНОГОРСКОГ ДАНИЛОВОГ ОРДЕНА ПРОСВЕТИТЕЉУ И ПЕДАГОГУ НИКОЛИ ВУКИЋЕВИЋУ

Кратак животопис Николе Вукићевића

Никола Вукићевић (Сомбор, 1830 – Сомбор, 1910) био је један од најзнаменитијих наставника и управитеља Српске учитељске школе (Препарандије) у Сомбору. Потписао је из две угледне сомборске породице (деда по мајци, свештеник Атанасије Зарић, био је најближи сарадник просветитеља Аврама Мразовића и дугогодишњи катихета и наставник сомборске „Норме“ у којој су још 1778. године покренути најранији течајеви за оспособљавање српских учитеља). Основну школу Вукићевић је завршио у родном граду, прва два разреда гимназије у Сегедину, трећи и четврти разред полагао је у Баји, а пети и шести разред гимназије похађао је у Сремским Карловцима, где је био најбољи ђак у својој генерацији. Још као петнаестогодишњи младик био је у марту 1845. међу 72 оснивача Српске читаонице у Сомбору.

Прве младалачке литерарне радове Вукићевић је објавио 1846. у *Српском народном листу* и алманаху *Драгољуб*, а 1847. у омладинском листу *Славјанка*. Касније је, током педесетих година XIX века, писао за часописе *Седмица*, *Световид* и *Лейпциг Мајице српске*, као и за *Српски дневник*.

Године 1846/47. похађао је студије филозофије на Универзитету у Пешти, које је прекинуо због револуције 1848. године. Студије филозофије завршио је 1850. После једногодишњег лечења у Грефенбергу (Аустрија), приватно је 1852/53. похађао студије богословије у Сремским Карловцима, али због сукоба патријарха Јосифа Рајачића и владике бачког Платона Атанацковића, није добио дозволу да полаже завршне испите.

На предлог сомборског проте и тадашњег управитеља Српске учитељске школе Василија Ковачића, Никола Вукићевић је 17/29. октобра 1853. године именован за привременог професора у Српској учитељској школи

(Препарандији) у Сомбору, где је предавао историју, аритметику и немачки језик, а ускоро и црквенословенски језик, као и српски језик и стилистику.

Широко образовање, научна знатижеља и познавање језика омогућили су Николи Вукићевићу да се упозна са најважнијим савременим знањима тадашње европске педагогије, дидактике, методике, психологије и логики, а доласком др Ђорђа Натошевића на чело Школске управе за Војводство Српско и Тамишки Банат, Вукићевић је започео свој педагошки рад, који је био усмерен, пре свега, на преобликовање наставе у сомборској Препарандији. Добивши подршку Ђорђа Натошевића (коме ће наредне три деценије бити најближи сарадник и пријатељ), Вукићевић већ од 1857/58. почиње да предаје све педагошке предмете у Српској учитељској школи, а у лето 1858. држи у Сомбору шестонедељни течај за око 150 српских учитеља са подручја Војводине и Хрватске. С пролећа исте године Вукићевић је постављен и за управника сомборских српских основних школа и на тој дужности остаће дуже од пола века, све до 1909. године. Од 1861. Никола Вукићевић је постао редовни професор („главни наставник“) у сомборској Препарандији, у којој, уз помоћ тадашњег управитеља, младог сомборског проте Ђорђа Бранковића (касније патријарха Георгија), почиње темељно преобликовање процеса наставе, као и знатно побољшање услова за рад школе.

Никола Вукићевић шездесетих година XIX века започиње и плодну списатељску делатност, која ће трајати наредне три деценије. Објавио је двадесетак књига, уџбеника и методичких приручника, од којих ће поједини бити награђени и налазиће се дуго у употреби како у српским школама у Хабзбуршкој монархији, тако и у Србији и Црној Гори. Уједно, од почетка 1866. године, Вукићевић је постао главни уредник првог српског педагошког часописа *Школски лист*, који ће у Сомбору излазити (уз прекид између 1870. и 1880) све до краја 1903. године. Током 1866. и 1867. Никола Вукићевић је покренуо и уређивао и први српски часопис за децу *Пријатељ српске младежи*. У овим часописима он је био и најплоднији писац, са стотинама написаних чланака из педагошке струке, историје, веронауке и других области везаних за школу и наставу. Од 1863. године био је почасни члан Матице српске, 1873. постао је члан Хрватског педагошко-књижевног збора, 1883. примљен је за дописног члана Српског ученог друштва, а 1892. постао је и почасни члан Српске краљевске академије. Вукићевић је 1861. и 1879. био и сомборски посланик на Српском црквено-народном сабору у Сремским Карловцима. У прво време свог политичког рада био је близак идејама и странци Светозара Милетића, да би, од половине осамдесетих година XIX века, након расцепа Милетићеве странке, приступио тзв. „нотабилитетима“, које је предводио Сомборац Ника Максимовић.

Године 1871. Никола Вукићевић је изабран за члана Српског народног школског савета, а од јесени исте године постао је и управник сомборске Српске учитељске школе. Наредне три деценије његовог управитељског

рада представљаће кључно доба за преображај ове школе, која ће, од скромне установе за двогодишње образовање учитеља, захваљујући највише Вукићевићу и Натошевићу, постати водећи српски педагошки центар друге половине XIX и почетка XX века. Школовање је, за време његове управе, постало прво трогодишње (од 1871), па четворогодишње (од 1896), а уместо у дотадашњем старом и оронулом здању одвијало се у две нове, савремене и добро опремљене школске зграде. Препарандија, која је на почетку просветног рада Николе Вукићевића имала свега двадесетак ученика и три наставника, на крају његовог професорског и управничког рада (1903) имала је преко двеста ученика и ученица и 15 редовних и помоћних професора и наставника. Од 1875. до 1903. Вукићевић је обављао и дужност управника Српске више девојачке школе у Сомбору, а после смрти др Ђорђа Натошевића постављен је 1887. за привременог школског надзорника свих српских вероисповедних и народних школа на простору Карловачке митрополије. Ту дужност обављаће наредних 16 година.

Након 50 година професорске и 32 године управничке службе у сомборској Српској учитељској школи, Никола Вукићевић је пензионисан 1. јануара 1904. године. Све до пролећа 1909. налазио се на дужности управника српских основних школа у Сомбору, а од 1904. био је и потпредседник Српског народног школског савета.

Умро је у Сомбору 26. октобра / 8. новембра 1910. године, 13 дана пре свог 80. рођендана, у истој кући у којој се и родио. Сахрањен је два дана касније, на великом спроводу, а Сомборци су достојно ожалили свог знаменитог суграђанина.

Његове заслуге за опстанак, развој и значај сомборске Препарандије, српског школства у Хабзбуршкој монархији, али и у Србији и Црној Гори, као и заслуге за развој школске наставе и српске педагошке мисли, исказане су још за његова живота кроз речи Петра Деспотовића, који је у својој књизи *Историјска њедагоџика* (Београд, 1902), о Вукићевићу записао: „Он је, истина, у педагогици аутодиакта, али се студијом и преданошћу свом позиву брзо истакао као најчувенији педагог у српском народу [...] Удружив се са др Ђ. Натошевићем, постао је оцем српске модерне педагогике а највреднијим наставником разумног рада у школи. Мало је наставника, који су своје ученике могли толико за свој позив одушевити, као што је он то могао. Крај истинске побожности, он је у својих ученика умео да развије и силно национално осећање, којим се и данас одликују сви његови старији васпитаници“.

Заслуге Николе Вукићевића за развој школских установа у Црној Гори

У време законских просветних реформи и преуређења српског школства у Аустроугарској, Никола Вукићевић је здушно помагао и успоставу првих школских установа у кнежевини Црној Гори. Када је 1869. основана

Богословија на Цетињу, кнез Никола је, на предлог проте Рајевског из руског посланства у Бечу, на место главног школског надзорника и ректора Богословије поставио Милана Костића (родом из села Сивца крај Сомбора), свршеног правника и богослова са Кијевске духовне академије. Рајевски је Костићу предложио и да позове Николу Вукићевића да му помогне у припремама за отварање Богословије. Вукићевић се радо одазвао том позиву и израдио је Нацрт наставног плана и програма који је искоришћен при изради црногорског школског Устава и „учебног плана“. Својим искуством и саветима Вукићевић је знатно помогао и у решавању других школских питања.

У лето 1870. Костић је обавестио Николу Вукићевића да на Цетињу приређује течај за црногорске учитеље, сличан некадашњим Натошевићевим и Вукићевићевим сомборским течајевима, па га моли да му пошаље нека *сѣомоћна средсѣва* и распитује се да ли осим Натошевићеве две књиге (*Уѣуѣисѣва за ѣредавање буквара* и *Крајкоѡ уѣуѣисѣва за учѣиѣе*) постоји и још неко упутство за остале разреде или методика која би могла да буде кориштена приликом течаја. Уједно, Костић је замолио Вукићевића да му пошаље по 30 примерака својих књига за наставу науке хришћанске (*Изјасненија свѣиѣ лиѣтурѣије* и *Сѣомоћна књѣза за разјаснавање црквеноѡ ѣојања*), што је Вукићевић и урадио.

Када је Министарство просвете Кнежевине Србије 1868. расписало „стецај“ (конкурс) за нови српски буквар, Ђорђе Натошевић је саставио буквар са читанком и послао га Николи Вукићевићу, с жељом да приправничка дружина „Венац“ Српске учитељске школе у Сомбору, по Вукићевићевим упутствима и под његовим надзором, преустроји рукопис на три начина (за школе у Србији, Црној Гори и Угарској), и да тако прерађене рукописе српског буквара пошаљу просветним властима ове три државе. Министарство просвете Кнежевине Србије наградило је овај буквар са 50 дуката и објавило га, уз незнатне измене, 1870. у Београду, у две књижице (*Буквар за основне срѣске ѡколе* и *Чиѣианчица уз буквар за основне срѣске ѡколе*). И рукопис који је послат у Црну Гору прихваћен је као званични буквар за црногорске основне школе, за које је, под називом *Буквар са чиѣианчицом за ѡколе у Црној Гори*, штампан 1870. и 1871. у Бечу, у два издања и у тиражу од по две хиљаде примерака. Први табаци подељени су црногорским учитељима на већ поменутом течају који је, уз препоруке и упутства Николе Вукићевића, приредио Милан Костић, управитељ Богословије на Цетињу („И већ на одржаним курсевима на Цетињу год. 1870. после Петров-дне, добили су слушаоци и прве табакѣ тога буквара и одмах по њима почели учити, како се предају букварске науке... И тако је тимѣ ударен први темѣљ доцнијѣм развитку ѡкола црногорских.“¹).

На овом буквару писмености су се учили и одрасли Црногорци из околѣне кнеза Николе (перјаници и други), а међу њима и војвода Марко Ми-

¹ Костић, Танасије, *Наѡа букварска библиоѡграфија*, Сремски Карловци, 1903, стр. 56.

љанов, касније писац познате књиге „Примјери чојства и јунаштва“, који наводи да га је кнез Никола учио да чита и пише из овог буквара. У честитки коју је, поводом 40-годишњице просветног рада, послао Вукићевићу 1893. године, Марко Миљанов каже: „Дични и вредни Србине Никола Вукићевићу, прими и моју топлу захвалу на „Буквару“, који си даровао црногорским школама, те из којег научих читати и писати, што ми данас ваља више но бритка сабља, хвала ти до неба“.²

За ову свесрдну помоћ школама у Црној Гори, на предлог Милана Костића, кнез Никола Петровић одликовао је Николу Вукићевића у лето 1870. године Крстом кавалерског ордена књаза Данила I за независност Црне Горе III степена (орден се додељивао страним држављанима за услуге, радове и открића у области уметности и науке).

Додела ордена и молба бечком двору за право ношења

У указу о додели ордена, који је својеручно потписао црногорски кнез Никола Петровић, записано је:

„Божіомъ милости Мѣ Николай I князь црногорскій и брдскій. Господину Николи Вукичевићу професору приправничког учитељског завода у Сомбору. За особите услуге Ваше на књижевном и просвјетном пољу, нашли смо се побуђени одликовати Вас Орденом III^{ог} Степена Княза Данила I, установљенимъ за независностъ Црне горе, коега Вам знакове овим спроводимо. На Цетињу 30. Јулија 1870. Князь Црногорскій Николай“.

Од доделе до достављања указа и ордена Николи Вукићевићу протекло је неколико месеци. Одмах по достављању указа, Вукићевић је 22. јуна 1871. г. упутио званичну молбу цару Фрању Јосифу, која је писана српским језиком и ћириличним писмом, у којој наводи:

„Ваше ц. к. апостоличко Величаство, Најмилостивији Господару! У највећој понизности подписани верноотдани поданик Вашег ц. кр. Величаства, одликован сам од Његове Светлости Књаза Црногорског Николаја I^{ог}, – за услуге, што сам, као професор, школски управитељ и народни писатељ свемоликом Србском Народу, за време осамнајстогодишње моје јавне радње на просветном и књижевном пољу указивао – кавалерским орденом трећег степена Књаза Данила установљеним за независност Црне Горе. За доказ овога отликовања служи даровно писмено од 30. јулија 1870. које с најдубљим страхопочитањем, у оригиналу под %, Вашем ц. кр. Величаству, најпонизније поднети усуђујем се.

Пошто су мени знаци тог ордена недавно достављени, то за најсветију дужност своју сматрам Највишем Престолу Вашег ц. кр. апост. Величаства припасти, с том најпонизнијом верноподаничком молбом, да би Ваше ц. кр.

² Сјоменица (1853-1893) четрдесетогодишње прославе учитељског и књижевног рада Николе Ђ. Вукићевића, Сомбор 1893, стр. 45.

Величаство Своје Превишње дозвољење мени најмилостивије подарити благоизволело, да знаке поменутог страноземског ордена носити могу.

Са најдубљим стархопочитањем, и свеподаничком верношћу просећи Ваше ц. кр. Величаство за поделење ове Превишње Владарске милости јесам Вашег ц. кр. апостол. Величества Најмилостивијег Господара верноотдани поданик Никола Ђ. Вукићевић, главни професор у јавној србској учитељској школи и школски управитељ у Сомбору. У Сомбору, 22. Јунија 1871.”

На полеђини молбе записано је:

„Његовом ц. кр. Величаству Францу Јосифу Првом Цару Аустријском, апостол. Краљу Угарском и пр. и пр. Господару Најмилостивијем најпонижнија верноподаничка молба Николе Ђ. Вукићевића професора учитељске школе србске у Сомбору, ради Превисшег владалачког дозвољења, да може знаке полученог страноземског (црногорског) ордена носити с једним оригиналним прилогом.“

Молбу цару Никола Вукићевић упутио је путем сомборског Магистрата, а коначан одговор, адресован „Г. Николи Вукићевићу овд. приправничког завода управитељу у Сомбору“, добио је крајем октобра исте године:

„Услјед одписа његовог Високородија г. Матије Леонарда варошког жупана од 2^{ог} Октобра т. г. бр. 18. овим се у издање Ваше под бр: 1795. амо предате молбенице заједно са прилози званично известујете, да је по мил. интимату вис. уг. кр. Министарства унутрашњи послова од 23^{га} Септембра т. г. 2386/пр. његово царско и апостолско Величанство са највишом одлуком од 10. Септембра т. г. најмилостивије дозволити изволело да црногорско отличије Данила III. степена примити и носити можете.

Из седнице магистарске у Сомбору 28^{га} Октобра 1871. год. одржане. Петар Вукићевић градоначелник“.

Мада ће касније добити и српски краљевски орден Светог Саве IV степена, црногорски орден Вукићевић ће деценијама, све до смрти, носити у свим званичним приликама, и скоро да нема његове фотографије на којој се овај орден не налази окачен на левој страни груди, а при набрајању својих бројних званичних и почасних дужности и звања, увек ће писати и: *йоседник књажевско црногорскоѡ ордена Даниловоѡ III сѡейена*.

2011116
I 87

БОЖІОМЪ МИЛОСТИ
МЫ НИКОЛАЙ I.
КНЯЗЪ ЦРНОГОРСКІЙ И БРДСКІЙ.

*Гонимому Николи Вукићевићу, профессору ири-
стравничког училищеског завода у Сомбору*
За осовите услуге Ваше, ^{на Княжевича и Вукићевића} ~~указано црногорскому народу и Нам~~, нашли смо се
побуждени одликовати Вас Орденомъ III-го Степеня Князя ДАНИЛА I, установленнымъ
за независность Црне горе, коюга Вамъ знако-е онымъ спроводимо.

НА ЦЕТИНЬ 30 *Юлија* 1870.

Князь Црногорскій
Николай

Указ о додели ордена князя Данила Николи Вукићевићу са потписом
князя Николе од 30 јула 1870.

Leles
9/2 871

ad III 6
I 871

Ваше в. К. апостолско Величество,
Милостивији Господару!

У највећој поштовању
подрисати Верностади по-
дајик Вашег в. Кр. Вели-
чества, одликован сам од
Нјегове Светлости Краља
Црногорског Николаја I^{ог} —
за услуге, што сам, као про-
фесор, школски управитељ
и народни писатељ, свео-
мком Српском Народу, за
време осамнаестогодишње моје
јавне радње на просветном
и књижевном пољу у Краљев-
— Кавадерским одредом пре-
тега именова Краља дајила у-
становљеним за независност
Црне Горе. За доказ овога од-
ликовања служи даровно ис-
ство од 30 Јулија 1870. Које
с најдубљим сарахтошма-
њем, у оригиналу под-
Вашем в. Кр. Величеству,
најпоштовније поднеси усубу-
јем се.

Потпо су мени знају-
мог одреда недавно дошао,
мени, то за највећу дужност

своју славају и животом
 Тресавице, Вашеј в. кр. апостол.
 Великаства припасти, и тако
 најбољом и највернијом
 поштом, да се Вашеј в. кр.
 Великаство своје Превит,
 не дозвољено ни најмање,
 ставије подарили Милости,
 мао, да знаке и поштом
 сарањеној ордену поштом
 поштом.

Са најбољом сарањеној
 мајем, и сарањеној в. кр.
 поштом просети Вашеј в. кр.
 Великаство за поделене ове
 Превитке Владалачке ми,
 поштом
 јесам

У Сопоту, 22. Јулија 1877.

Вашеј в. кр. апостол. Великаства
 Најмилијосавијетом Топодара

верностама поштом
 Никола б. Вукићевић
 главни професор у јавној
 училишној школи и поштом
 у Сопоту.

2043 из 1871.

Том:

У сред адмиса кетоват Високоградскаг в. Ма
тије Леонарда варањког дружана од 2^а Октобра
м. в. бр 18. обила се у издаво Трање под бр. 1495.
ако предатсе морбелите заједно са прилози
званим извештајем, да је по амт. кат. и
кат. вис, ут. кр. Лионистарства унутраш.
ки послова од 23^а септембра м. в. бр. 2386
кетово зарекло и анотаско Величанство
на највишом одлуком од 10. септембра
м. в. к. карикистивнег достопитиш извољено,
да врхотарско втмилује Јашио III. сјетена
притиш и носитиш мождене.
По седише Матисградишке у Лондону
28^а Октобра 1871. год. државе.

Петар Вукићевић
Градоначелник

Обавештење сомборског градоначелника Петра Вукићевића
о одобреном праву на ношење црногорског одличја

Крст кавалѣрског ордена књаза Данила I за независност Црне Горе III степена
(лице и наличје)

Никола Ђ. Вукићевић

ТЕМА ИНЦЕСТА У ДВЕ ЕПСКЕ ПЕСМЕ:
УДАЈА СЕСТРЕ ДУШАНОВЕ И
ДУШАН ХОЋЕ СЕСТРУ ДА УЗМЕ

Свака традиционална заједница почива на одређеним правилима, друштвеној организацији и начелима. Правила унутар заједнице су строго утврђена и морају се поштовати да би заједница била у хармонији, јер у случају кризе опстанак читавог поретка се доводи у питање, јер социјална криза увек прети да прерасте своје границе. Обично се односи у породици идеализују и хармонизују, али има примера у којима је дата другачија ситуација.

Тема инцеста (било да је реч о крвном или социјалном сродству које је еквивалент крвном) у фолклору је врло распрострањена (у лирским, епским и лирско-епским песмама), и то на читавом јужнословенском језичком подручју. Најчешће је реч о намерном или ненамерном инцесту између брата и сестре, а ређе између оца и кћери¹.

О инцесту певају и песме из друге књиге Српских народних пјесама: *Удаја сестре Душанове* (СНП, II, 28) и *Душан хоће сестру да узме* (СНП, II, 29).

Песма *Душан хоће сестру да узме* говори о намери цара Стефана да се ожени сестром, и тако у овој песми постоји наговештена прича о инцесту. Већ у првим стиховима сазнајемо битан податак да су њих двоје сирочад, они који немају родитеље:

*Ев' остѿа двоје сирочади:
Једно јесѿе Срйски цар Сѿефане
А друго је сиройѿа Роксанда,*

Родитељи су водичи, помагачи у сазревању, они који упућују на утврђена правила понашања. У овој песми Роксанда и цар Стефан су сирочићи,

¹ Види: З. Карановић, „Братско-сестрински инцест између хијерогамије и родоскрвног греха”, у: *Књижевна историја*, број 118, Београд 2002, 293–305.

немају мајке ни оца (нема патријархалног ауторитета под чијим окриљем расту и немају заштитника), па и зато бивају угрожени. Позната је и чињеница да је неопходно да дође до раздвајања између брата и сестре у одређеном тренутку сазревања, јер ма колико блиски били морају се раздвојити када за то дође време, тј. неопходно је да сестра удајом напусти дом²:

Чујеш ли ме, мајко, остарела,
Докле мене годину турила,
Теј ти триста вуци удавили!
Кад си имаш сина за женидбу,
Што си сина на време не жениш?
Кад ти имаш ћерку за удадбу,
Што ти ћерку на време не даваш?
(Златановић, РГ, 445)

Неке од песама са крвавим крајем управо говоре о кобној изолацији брата и сестре када није дошло до њиховог раздвајања. Зато се и у наставку песме сестра атрибуира као *сироїџа* Роксандра, док је брат српски цар Стефане. У овој песми цар Стефан има намеру сестру да узме за жену због чувања богатства:

*Па бесједи Срїски царе Сїефане:
„Моја сесїро сироїџа Роксандро!
Ходи мене узми ѓосїодара,
Да ми наще не харчимо блаґо.”*

Међутим, сестра се од првог тренутка јасно супротставља брату. Већ у њеним првим клетвама и заклетвама наговештене су страшне слике могућег хаоса, што упућује на величину царевог потенцијалног преступа:

*Пређе би се небо їроломило,
А на небо сунце їоґинуло
Но узела їебе ѓосїодара.*

Ипак, јунакиња није у могућности да се до краја супротстави брату, који је силни цар, па покушава да изађе из ове страшне ситуације стављајући пред њега низ, за обичног човека, немогућих и нерешивих задатака: да пошаље 300 неимара, а они нађу 300 извора и да их на једну жицу саставе, направе три чаше златне из којих ће сиротиња пити, да сагради цркву од мермера, олова и туча, у њу стави 300 столова и доведе 300 калуђера, 12 владика, 4 патријарха и ђакона Јована са његових *їїрисїџа* *ђеце луде* па да им они пресуде може ли се брат оженити сестром. Као у обреду прелаза када се пред

² Види: Зоја Карановић, „Кобна симетрија у јужнословенским фолклорним баладама о инцесту између брата и сестре”, у: *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*. Књига XXIX, Нови Сад 2001, 25–40.

неофита постављају тешки задаци, можда је то један од разлога што он пристаје да се окуша у решавању истих. „Најважнији и најужорнији прелазни обред је иницијација, која одваја полно сазрелог младића од мајке и сестра, од групе непосвећених жена и деце, и преводи га у групу одраслих мушкараца – ловаца са правом на женидбу, која следи затим, итд. Тај прелаз укључује физичке провере издржљивости, болну операцију посвећивања и овладавања основним племенским мудростима у облику митова који се инсценирају пред посвећеницима”.³

Када цар успешно испуни задатке он просипа *миѿо ѿроклейѿо* да би му свештеници сестру дали за љубовцу. Цар Стефан подмићује свештенство и господу јер зна да чини преступ и да му без мита неће дати да ожени сестру.

На благослове подмићеног свештенства Роксандра одговара клетвом, она зна божији закон и по цену живота неће одступити од њега, и тако се једна жена показује морално супериорном у односу на српску господу и свештенство, то је позиција аналогна Антигоновој у односу на Креонта. Реч је о инверзији, они који су друштвено високо, носиоци духовног поретка досуђују лажно и падају ниско. Жена (која је социјално нижа) спречава регресију у хаос, и тиме пропадање не само појединца већ и заједнице, јер се породична криза преноси на социјални и космички план. О величини преступа и могућим фаталним последицама сведоче стихови Роксандрине клетве:

*Баволи ви ѿонијели душу,
А оѿањ ве изѿорио живи
Па ве муѿна вода ћердосала*

која се остварује на крају песме када стиже калуђере, владике и патријархе који су се усудили да угрозе основни поредак у заједници и друштву.

Цар успева да учини све што је од њега захтевано, он овде делује као митски бог Перун, господар воде и плодности⁴. Ово пак, указује на могуће рефлексе митске приче и позиције цара–бога, који може узети сестру. Не треба заборавити да су у древним митовима божанства неба – као први пар представљени су као најближи сродници – брат и сестра који се – као Зевс и Реја у грчкој митологији или Ну и Кеб у египатској, односно Вид и Вида у словенској митологији тајно или јавно састају⁵. Он је упоран и колико је његова воља несаломљива да учини оно што је наумио (иако је Роксанда царска сестра, она је само женско и нико не пита да ли она жели или не оно што је од ње захтевано, она је у могућности да одложи страшни тренутак, али не и да га спречи). Брат не попушта не пред њеним клетвама, већ пред страхом од виших сила које су се јасно умешале:

³ Е. М. Мелетински, *Поеѿика миѿа*, прев. Јован Јанићјевић, Београд: Нолит 230.

⁴ На основу: З. Карановић, „Братско-сестрински инцест између хијерогамије и родоскрвног греха”, у: *Књижевна историја*, број 118, Београд 2002, 293–305.

⁵ Предраг Пејчић, *Митолошке мейафоре о жени код Срба*, Нови Сад: Прометеј 2003, 175.

Кад на јутро бјеше освануло,
А отиде Стефан на ћелију
Ал' ћелија бјеше изгорела,
Изгорела, пе се протанула,
Па је вода ударила мутна,
Те је њине кости ћердосала.
Кад то виђе Српски цар Стефане,
Не смје узет сестру за љубовцу!

Тако да у завршним стиховима долази до поновног успостављања поретка који је кроз целу песму био нарушен и угрожен:

Не смје узет̑ сес̑тру за љубовцу!
То је било кад се чинило,
А сад се њек̑ љи̑овједа.

Овде се женски принцип показује као правичан, женско је чуварица новог културног поретка у друштву и та која може да заустави регресију у хаос. На самом крају присутно је и временско дистанцирање од догађаја који су описани у песми (*То је било кад се чинило...*).

„Забрана инцеста представља универзално својство људске друштвености којим се истовремено премошћује, али и подрива опозиција између природе и културе.”⁶

Ова песма се може тумачити и у кључу традиционалне представе о амбивалентној позицији жене, јер женско стоји на вратима *ово̑* и *оно̑* света и може да утиче на ослобађање демонских сила и на затварање граница између светова⁷. Вероватно зато брат беспоговорно извршава задатаке Које му је сестра задала, јер све мора да прође у савршеном реду и женско мора да прихвати свој будући положај да би дошло до успешног везивања. У митовима неуспешни бракови проузрокују неуспехе заједнице у привредној делатности⁸. Јасно је да управо сестра има могућност да оствари контакт са вишим силама, и да се у овој песми женско показује као биће повишених моћи чија се клетва остварује. Она није статична и пасивна, већ покушава активно да дела у правцу својих намера што није типично за жену у патријархалној средини у којој је главна реч мушкарца (иако је она царица у мушком поимању она је „само” женско).

Било би заиста драгоцено када бисмо знали ко је испевао ову песму Вуку, да ли је то био певач или певачица, па би и с те стране могли да је анализирамо, нажалост у Вуковом *Рачуну од јуначки њјесама* није остао тај податак.

⁶ Зорица Томић, *Мушки свет*, Београд: Чигоја штампа, 2007, 33.

⁷ „Свака жена, будући по рођењу нечиста, сакрална је у односу на све одрасле мушкарце...” (Арнолд ван Генеп, *Обреди љрелаза*, Београд: Српска књижевна заједница, 2005, 17.)

⁸ Види: Е. М. Мелетински, *Поеџика мџџа*, прев. Јован Јанићџевић, Београд: Нолит, 248.

Друга песма са темом братско–сестринског инцеста, у којој је опет главни актер цар Стјепан (Душан) и његова сестра, јесте *Удаја сесѣре Душанове* (СНП II, бр. 28). Радња песме је локализована у Призрен – *месѣо ѿиѣомо*. Овај епитет можемо разумети кроз опозицију питомото–дивље, ако је нешто питомото значи да је подвргнуто дејству културе⁹. Кроз даљи текст песме видимо да је реч о хришћанској култури. Песма почиње формулом пијења вина. Цар Стефан (Стјепан) српско свештенство и господа пију вино које им служи провизур Мијајло, док сестра Кандосија у том тренутку светли раскошним накитом са недара:

*А свијейѣли сесѣра Кандосија
Са њедара драѣијем камењем*

Брат Стефан, вероватно заслепљен том светлошћу која сија са њених груди и опијен вином, говори господи:

*Чујейѣ ли, сва срѣска ѣосѣодо!
Шѣо ја хођу ријеч бесједиѣи:
Мођу л биѣи вољан н бесједи,
Да ја узмем сесѣру Кандосију,
Да је узмем за љубу вијерну,
Да се царско не разлази лице,
Да се царско не расѣура блађо*

И у овим стиховима, као у стиховима претходне песме, потенцијални разлог за инцест јесте очување блага царског, али и очување чистоте лозе која је на престолу „Да се царско не разлази лице”, истовремено у подтексту се слуту да је сестра једини прави физички и статусни пандан брату – „царско лице“. С друге стране, само венчање „подразумева прелаз из света детињства или адолесценције у друштво зрелих људи, из једног клана у други, из једне породице у другу, често и из једног села у друго. Такво одвајање појединца од одређених средина чини те средине слабијим, а ојачава неке друге. Овај губитак је истовремено и бројчан (дакле динамички), економски и емотивни.“¹⁰

Када је изрекао своју намеру да узме сестру за жену господа му се поклањају, али не одговарају, ипак иако знају закон они не стају на пут овој царевој намери. Њихово поступање доводи у питање њихово господство, они се у моралном смислу понашају као слуге. Након тога, сестра са заклања иза провизур Михаила, и тиме као да покушава и да закони и светлост са својих недара, која је побудила брата на грешне мисли, и да се закони од страшних братовљевих речи. Она само у том тренутку бива активна, то је једини поступак којим ће се она супротставити братовој одлуци, за разлику

⁹ На основу: Мирче Елијаде, *Светѣо и ѿрофано*, Врњачка Бања 1980.

¹⁰ Арнолд ван Генеп, *Обреди ѿрелаза*, Београд: Српска књижевна заједница, 2005, 143.

од сестре из претходе песме која све подузима да спречи могући грех. Сестру Кандосију карактерише само светлост са груди, то наговештава њено име које би по народној етимологији могло бити састављено од именице кандило (на грчком *канделос* значи светлост, свећа) и глагола сијати. Она се, мимо, светла којим зрачи, не креће и не прича. Она је пасивни женски принцип који се нашао под снажним дејством мушког принцип, стоји сама насупрот силној господи и моћном цару, припада јој статична позиција и затворен простор, она је једна насупрот силне господе и моћног цара, припада јој статична позиција и затворен простор¹¹. Кандосија остаје у домену женских послова и након изречене братове намере, она служи уместо провизур-Мијајла, што је у патријархалној заједници типично женска улога, али не одговара природи феудалног, српско-византијског церемонијала.

Стефан поступком сестре која се заклања иза слуге (слуга је на српским средњовековним дворовима био поверљива личност, млади племић и који је ритуално служио цара за трпезом¹²), бива расрђен, па његов бес се усмерава против Михаила¹³. Ово открива потенцијалну деструктивност јуначког принципа, која се огледа у расапу и сукобу у породици и породичним односима што на крају може да доведе до пропасти закона на којима почива породица, друштво па и свет¹⁴. „У извесној је вези са иницијацијом и уобичајено истицање јунакове повећане еротичности (знак његове снаге и достигнуте зрелости), која понекад добија деструктиван карактер насиља и родоскрвнућа.“¹⁵

Након божије службе у белој цркви Свете Петке (света Петка је заштитница жена) господа и цар се враћају у дворе, назад за сто. Црква је сакрални, медијацијски простор у коме се успоставља однос са божанским, и зато боравак царев у домену хришћанског утиче на промену мишљења – укида грех.

Могућу хришћанску симболику можемо слутити и у томе што је сестра Кандосија одређена кроз светлост драгог камења која јој сија са недара. У хришћанској култури драго камење је *божородичин симбол* (Бидерман, 2004), оно по веровању не светли само од себе већ онда када га погоди зрак божанске светлости, а светлост је *универзални симбол божанског духовног елементија који је на почетку креирао космос и ограничио њему* (Бидерман, 2004).

¹¹ О одвајању, изолацији девојака у доба пубертета код афричких племена види: Џејмс Џорџ Фрезер, *Златна жрана*, Београд: Алфа, 1995, 712–720.

¹² Види: Раде Михаљчић, „Ставилац“, у: *Историјски часопис*, 1976, 5–21.

¹³ Ово можемо тумачити у Фројдовом кључу: „Сексуалне потребе не уједињују, већ раздвајају мушкарце. Ако су се браћа у древној заједници ујединила када је требало уклонити оца, сада су постали супарници када треба доћи до жена. Свако је, по узору на оца хтео да их има све за себе, а општи рат који би из тога настао довео би друштво до распада. Тако је браћи, ако су хтели да живе заједно, остало само једно, да превазиђу вероватно тешке не-сугласице и уведу забрану инцеста, тако би се сви истовремено одрекли жељених жена...” (Рене Жирар, *Насиље и свети*, Књижевна заједница Новог Сада, 1990, 220.)

¹⁴ Види: Е. Мелетински, *Поетика мита*, прев. Јован Јанићијевић, Београд: Нолит, 230.

¹⁵ Е. М. Мелетински, *Поетика мита*, прев. Јован Јанићијевић, Београд: Нолит, 230.

Када господа са царем опет седају за сто цар Стјепан пита да ли је синоћ у пијанству нешто *лоше беседио*. Одговара му онај којег царске речи непосредно угрожавају првоизур Мијајло, а цар се правда пијанством:

*Чујеште ли, сва српска ђосјодо!
Вино њији, а не ојији се,
Нији' је било, нији може бији;*

Вино јесте пиће које буди пожуду и нагонско у човеку¹⁶. Можда је вином пробуђени Ерос (сексуални нагон, али и нагон за самоодржањем који припада сфери несвесног и сфери Ида)¹⁷ проузроковао Стјепаново понашање. Након трежњења, наговештава се осећање кривице (које је производ културе и антитеза људској природној агресивности):

*Вино њији, а не ојији се,
Нит' је било, нији може бији;
Чули, слуго, њровизур-Мијајло!
На часји шебе твоја руса глава,
И не часји ти сесјира Кандосија*

Стога, да би се оправдао цар поклања живот провизур Мијајлу и даје му сестру Кандосију за жену¹⁸. Ово може да се тумачи накнадним раздвајањем брата и сестре успостављањем „законске” дистанце која их раздваја и суштински спречава инцест.

У обе песме сведоци цареве одлуке су господа и свештенство, можемо да претпоставимо да су они неопходан филтер који спречава да дође до крвавог решења или греха, али они ту функцију не врше, па се тиме остварује изолована позиција брат и сестре и прилика за грех. Оно што је заједница дефинисала као грех мора да буде кажњено тј. спречено, јер ако није спречено доводи цео систем и заједницу у питање – појединац угрожава заједницу. Ако узмемо у обзир баладе са темом инцеста јасно је да су у тим ситуацијама брат и сестра у изолованој позицији у односу на остале чланове заједнице, ту нема ко да се успротиви и ако се успротиви нема ко да чује то противљење, па неминовно долази до крвавог расплета.

Женски чланови заједнице у овим песмама поштују културу којој припадају у коју мушки чланови као да нису још сасвим ушли будући под влашћу нагонског, жене иако окружене патријархалним ауторитетима и мушкарцима-носиоцима моћи оне су те које знају правила и које успевају да успоставе неопходну хармонију. У обе варијанте песме о цару Стефану ко-

¹⁶ Извор: Ханс Бидерман *Речник симбола*, Београд: Плато, 2004.

¹⁷ Зорица Томић, *Мушки свей*, Београд: Чигоја штампа, 2006, 32.

¹⁸ „Похвални спис, настао у славу косовског мученика, говори о томе како је цар Душан 'великим ставилачким чином' украсио Лазара и дао му присну сродницу за жену“ (Раде Михалчић, „Ставилац”, у: *Историјски часопис*, 1976, 5–21).

начну превагу хармонизујућих аспеката доноси хришћанство – божије чудо у првој, или сам одлазак у цркву у другој.

Иако социјално потиснута жена у обе варијанте доноси превагу закона, хармоније, светог, док кроз мушкарце проговара нагонско, импулсивно, телесно. „Песме о инцестуозној царевомој жељи колико год да говоре о томе како је цар Стјепан хтео да се ожени сестром, исто толико говоре и о томе како је инцест укинут. Инцест је, дакле забрањен. А прича о тој забрани 'уоквирила' се не само у ритуал и мит, већ и у епику, која их овде на својеврсан начин реинтерпретира.“¹⁹

ЛИТЕРАТУРА

- Х. Бидерман, *Речник симбола*, Београд: Плато, 2004.
- А. ван Генеп, *Обреди њрелаза*, Београд: СКЗ, 2005.
- М. Елијаде, *Светло и ѡрофано*, прев. З. Стојановић, Врњачка Бања 1980.
- Р. Жирар, *Насиље и светло*, Књижевна заједница Новог Сада, 1990.
- З. Карановић, „Братско-сестрински инцест између хијерогамије и родоскрвног греха”, у: *Књижевна историја*, број 118, Београд 2002, 293–305.
- З. Карановић, „Кобна симетрија у јужнословенским фолклорним баладама о инцесту између брата и сестре, у: *Годишњак филозофског факултета у Новом Саду*. Књига XXIX (2001), Нови Сад 2001.
- В. С. Карацић, *Српске народне ѡјесме*, приредила Снежана Самарѡија, Београд: Завод за уѡбенике, 2006.
- III. Кулишић, П. Ж. Петровић, Н. Пантелић, *Српски митолошки речник*, Београд: Нолит, 1970.
- Е. Лич, *Клод Леви Строс*, Београд: Просвета, 1989.
- Е. М. Мелетински, *Поетика мита*, Београд: Нолит.
- Р. Михаљчић, „Ставилац”, у: *Историјски часопис*, Београд 1976, 5–21.
- П. Пејчић, *Митолошке метафоре о жени код Срба*, Нови Сад: Прометеј, 2003.
- З. Томић, *Мушки свет*, Београд: Чигоја штампа, 2007.
- Ц. Фрејзер, *Златна жрана*, Београд: Алфа и Драганић, 1992.

¹⁹ З. Карановић „Братско-сестрински инцест између хијерогамије и родоскрвног греха”, у: *Књижевна историја*, број 118, Београд 2002, 303.

КЊИЖЕВНОСТ И КУЛТУРА СРЕДЊОВЕКОВНЕ СРБИЈЕ И БОСНЕ У ВИЂЕЊУ ДРАГОЉУБА ПАВЛОВИЋА*

Када се посматра књижевноисторијски рад Драгољуба Павловића као целина, уочавају се два приступа материји и грађи коју је проучавао. С једне стране, продубљивао је појединачне теме, или књижевна дела појединих аутора, а са друге стране, свеобухватно је сагледавао одређене књижевне периоде, осветљавајући многобројне везе које су постојале на литерарном, културноисторијском или компаративистичком плану. Само такав приступ, према сопственом одређењу, пружао му је могућност да сагледа целину епохе или целину појединачне појаве. То је уочљиво у његовим студијама: *О њодели јуџословенске књижевности на њериоде*, *О њодели наше народне књижевности на њериоде*, *Српска средњовековна књижевност*, или *Елементи хуманизма у српској књижевности 15. века*, *О њроблему барока у јуџословенској књижевности* и другим. Питање поделе јужнословенских књижевности јавило се одмах након Првог светског рата када је формирана Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, а систем о југословенској књижевности као целини поставио је Павле Поповић у приступној академској беседи 1922. године¹. Он га је формулисао на овај начин: „можемо ли уопште нашу књижевност поделити на периоде тако да ти периоди у исто време обухватају сву нашу књижевну радњу широм целе наше земље, или се морамо, хтели не хтели, ограничити на то да излажемо њене српске, хрватске

* Рад је настао као резултат истраживања на пројекту „Аспекти идентитета и њихово обликовање у српској књижевности (бр. 178005) који се реализује на Одсеку за српску књижевност Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду, под руководством проф. др Горане Раичевић, уз финансијску помоћ Министарства за науку и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Павле Поповић, *Јуџословенска књижевност као целина*, Глас Српске академије наука, CIV, Сремски Карловци 1922.

и словеначке делове сваки посебно”². Драгољуб Павловић се сложио са питањем Павла Поповића, написавши да је његов предлог документован, али да се цело питање о периодизацији наше историје књижевности мора претрести.

Двадесетпет година након излагања Павла Поповића, Д. Павловић поставља питање³ на који начин и у коликој мери се књижевност наших народа може излагати као целина, и да је јасно да се, приликом писања нове историје књижевности, мора водити рачуна о свим специфичностима – националним индивидуалностима – по којима се народи разликују. Наш књижевни историчар подвлачи да би „ипак [била] грешка, ако би се у претераној тежњи за чувањем националних индивидуалности, отишло у другу крајност, тј. када се не би водило рачуна и о ономе што је у прошлости повезивало наше народе, а тако исто и о ономе што их данас повезује”⁴. Водећи рачуна о томе, поставља два кључна питања: „да ли у једној обимној и научно постављеној историји књижевности наших народа, треба излагати посебно сваку од њих и само их после механички поређати једну за другом, или би било боље да се све оне разложе на одговарајућа временска раздобља, и да се синхронично излажу по појединим заједничким епохама, водећи, наравно, при том строго рачуна о свима њиховим особеностима и националним индивидуалностима”. Он сам одмах се опредељује за овај други начин, сматрајући га изводљивијим, али не искључује ни могућност да се за локалне потребе могу писати и посебне историје (српске, хрватске и др.), и посебне историје појединих наших покрајинских књижевности које су у одређеним историјским условима дуже живеље самостално (дубровачка, босанска, војвођанска, славонска и друге). Сматрамо ово важним, јер се пре свега, види Павловићев став о дубровачкој књижевности, а при том, даље се још обрађа због чега је овај систем делотворнији: „1.) оваквом поделом успоставила би се пуна развојна линија наше књижевности и избегла би се опасност да се превиде или занемаре међусобне везе и утицаји између појединих наших књижевности; и 2.) тако синхронично писана историја наше књижевности би била садржајнија и економичнија, јер би се таквим излагањем избегла сва понављања која би била неминовна када би се о једним истим временским епохама и покретима говорило на више места”⁵.

Проучавајући историју наше књижевности, Драгољуб Павловић задржава познату, стару поделу на три епохе. То је подела, настала у време Ватрослава Јагића и Стојана Новаковића, на средњовековну књижевност, књижевност од ренесансе до рационализма и новију нашу књижевност. Сматра,

² Павле Поповић, нав. дело, стр. 3.

³ Студија под називом „О подели југословенске књижевности на приоде”, у: *Јужно-словенски филолоџ*, год. XXIII, 1958, стр. 97–101.

⁴ Драгољуб Павловић, *Сторија југословенска књижевност*, приредио др Мирослав Пантић, Београд 1971, 2.

⁵ Исто.

притом, да би за средњовековну књижевност бољи назив био *књижевност феудалног доба*, јер је нарочито погодан не би ли се синхронично и паралелно изложиле све временске фазе наше најстарије књижевности.

Књижевношћу и културом средњовековне српске државе бавио се по-добрније у више наврата, док је о особеностима културе и литературе стваране на тлу Босне и Херцеговине Драгољуб Павловић писао у неколико наврата, чини нам се само фрагментарно и као узгред⁶. О Босни је, непосредно, писао поглавља у *Историји народа Југославије* из 1953. године. Тада је, поред погледа о књижевности и уметности на тлу средњовековне Србије, са професором Михаилом Динићем, сачинио одредницу о босанској феудалној држави од 12. до 15. века. Већ на почетку, српску, хрватску и босанску државу средњег века изједначио је чињеницом да је у свима њима, до развоја писмености дошло тек када је њихово словенско становништво примило хришћанство, и када су почели да користе тековине Ћирила и Методија и њихових ученика. Ипак, већ од 10. до 12. века, установила су се два, како Павловић каже, „жаришта писмености” – глагољско и ћирилско, а Босна се нашла између, истовремено прихватајући текстове који су долазили из суседних југоисточних крајева македонских и српских земаља и западних – из Далмације. Због тога, тврди Драгољуб Павловић, у средњовековној Босни и Херцеговини се, уз ћирилицу, која је постала опште писмо црквене књижевности и државне управе, одржавала и глагољица – наглашавајући „и то много дуже него што је био случај у осталим земљама ћирилског подручја”⁷. Ово навођење поткрепио је примерима да је на најстаријим босанским писаним споменицима с краја 12. и с почетка 13. века присутно двојство у употреби обе словенске азбуке: уз повељу Кулина бана (1189) писану ћирилицом, на народном језику, сачуван је и један одломак апостолских дела писан глагољицом у приближно исто време (тзв. *Гршковићев одломак*). Као занимљивост, Д. Павловић истиче да се на том рукопису могу наћи и каснији записи писани ћирилицом, из 14. века, што показује да су тај глагољски рукопис употребљавали подједнако и они који су се махом служили ћирилицом и они који су писали глагољицом. Наводи, даље, да је за оставштину средњовековне босанске књижевности карактеристично такође и то да се и у другим ћирилским делима, махом обредне природе – јеванђељима, посланицама, делима апостолским и псалтирима, налазе трагови глагољских текстова. Та дела (на пример, *Мосћарско јеванђеље*, *Никољско јеванђеље*, *Баџилово јеванђеље*) писана су ћирилицом, али су преписивана са глагољских

⁶ О Драгољубу Павловићу као изучаваоцу средњовековне књижевности већ смо писали. Видети: Невена Варница, *Драгољуб Павловић као изучавалац средњовековне књижевности*, Међународни тематски зборник *Косово и Мејхохија у цивилизацијским ѿковима*, књ. 2, Универзитет у Приштини, Филозофски факултет, Косовска Митровица, 2010, стр. 211–217. У овом раду ће, стога, тежиште бити на његовом тумачењу књижевности ствараној у Босни и везама између те књижевности и оне стваране у Србији.

⁷ *Историја народа Југославије*, 1953.

оригинала и носила су све карактеристичне особине најстаријих типова словенског превода. Како даље са жаљењем констатује, средњовековна босанска књижевност нажалост је оскудна, а њен строго обредни карактер свакако је последица специфичности и настанка, те опстанка, државе и цркве. Драгољуб Павловић даље се пита је ли у средњовековној босанској држави било оригиналних књижевних радова попут старих српских биографија, летописа, похвала, родослова или није? Једна чињеница, ипак је, неоспорна: језик босанских рукописа јединствен је и то је језик који чува трагове велике старине; језик који садржи црте живог народног језика, и то више него што то чине остале књижевности средњег века.

У обимној студији штампаној из рукописа, постхумно, *Српска средњовековна књижевност*⁸, Драгољуб Павловић је такође у неколико наврата проговорио и о средњовековној књижевности у Босни, на тај начин што их је поистовећивао са књижевним и културним приликама и појавама у средњовековној Србији⁹. У поглављу о жанровима наше средњовековне књижевности, говорећи о апокрифима, на крају је истакао две функције ове литерарне врсте: прву – пропагандну, која је између осталог служила за пропагирање ширења богумилског учења у Босни, и другу – забавну, јер су апокрифни списи, који су преписивани у Србији и Босни независно од богумилства, приређивани и превођени од стране православних калуђера представљали једну од најзначајнијих и најпопуларнијих књижевних врста старе литературе. Узрок томе, а међу првима га је уочио управо Драгољуб Павловић, био је тај што су апокрифне књиге лакше од других прелазиле државне, верске и језичке границе. Такви текстови били су популарни и занимљиви, и „широко [су] задовољавали укус и потребе средњовековних читалаца, те су због тога уско повезивали и поједине јужнословенске феудалне књижевности”¹⁰.

У истој студији, уочљив је податак, који је нама био нарочито вредан, у одељку о особинама и популарности средњовековних романа и приповедака. Драгољуб Павловић наводи, наиме, да се „помени о лирским и епским песмама и певачима жонглерима могу наћи и у архивским документима приморских радова. У дубровачком архиву, на пример, наилази се често на вести да је и сама Дубровачка република позајмљивала такве певаче од суседних босанских и српских владара, када су то изискивале важније свечаности, а нарочито прослава Светог Влаха”. Нажалост, ова тврдња није поткрепљена ниједним примером, или изводом из архива, из кога бисмо засигурно могли сазнати неколике културно-историјске и културолошке податке из живота онога времена.

⁸ Драгољуб Павловић, *Српска средњовековна књижевност*, 13–87.

⁹ Пишући своје студије, Д. Павловић је користио строгу дистинкцију за национална обележја јужнословенских књижевности: српска, хрватска, словеначка, али је о књижевности Босне увек писао као делу српске средњовековне књижевности.

¹⁰ Драгољуб Павловић, *Српска средњовековна књижевност*, 44.

Студија по којој је Драгољуб Павловић можда и најпрепознатљивији, поред студија о књижевном бароку и дубровачким ренесансним и барокним писцима, јесте она објављена у „Прилозима за књижевност, језик, историју и фолклор” 1963. године, *Елементи хуманизма у српској књижевности 15. века*. Тај рад је, да се подсетимо, о приликама из времена владавине деспота Стефана Лазаревића и његовим напорима да, упоредо са привредним и економским развојем, уздигне и просвету, књижевност и уметност у Србији. О културним приликама и књижевном раду у Босни онога времена у овој студији нема речи, али до њих смо дошли изокола, посредством фус-нота. Прва нам је указала на текст Фрање Рачког *Бој на Косову* из 1889. године¹¹, а друга нас је навела на краћи прилог Станоја Станојевића *Трагови хуманизма код нас* из 1937. год¹². Фрањо Рачки, између осталог, сагледава политичке последице Косовског боја и, како сам каже „не мање убитачне последице које је Србија имала на просветном пољу”, па закључује да би „све ове мисли [хуманистичке], [...] имале ласан приступ у Србију. Прије свега, Србија и Босна владале су приморјем Јадранског мора од Стона до Бојане, а кадшто и до Драча и Авлоне; а то приморје стајало је у непрекидном трговинском саобраштају са супротном талијанском обалом. На даље налазимо србске владаре и велможе у непрекидном дотицају с Млещима, Фиренцом, Напуљем и Римом. (...) Уз то и Дубровник, који посредује трговину балканскога полуотока, који склапа уговоре са Србијом и Босном, који даје у невољи тамошњим великашима уточиште... Не би ли дакле са бакље хуманизма и ренесансе, која је живо у 14. и 15. веку горела у Италији, искра врцнула била у Србију и овдје на приправљеному земљишту узпламтила, те и балкански полуоток у онај душевни покрет повукла, да га Излам није послерије Косовске битке несмиљено прикована држао и од дотицаја с извори нове просвете одбијао? Толику је несрећу Видов дан год. 1389 на Србију и сву источну Европу оборео!”

Станоје Станојевић слаже се такође са тим да се трагови хуманизма, истина, нешто касније, у 15. веку могу констатовати и ван Дубровника и Далмације, даље у унутрашњости. Тако се трагови хуманистичког образовања код неких наших људи могу наћи у Бару 1449. године, а у Босни неколико година касније, тачније 1466. Све то С. Станојевић закључује на основу интенција и поређења у службеној преписци Херцег Стевана коју је овај владар водио у марту месецу те године са Венецијом, а у којој наводи да ће им уступити два приморска града, али да његовој деци они не ускрате могућност боравка на очинској земљи.

И неколико деценија након смрти показује се научничко и професорско лице Драгољуба Павловића, лице врсног читаоца и аутора великог броја

¹¹ Franjo Rački, „Boj na Kosovu”, *Rad Jugoslavenske akademije*, XCVII, 1889, str. 67.

¹² С. Станојевић, „Трагови хуманизма код нас”, *Југословенски историјски часопис*, год. 3, св. 1–4, Београд 1937, стр. 275–276.

студија, који је имао врло развијено естетско осећање и праву меру проницљивости за дубоке и танане анализе, и који је својим идејама отворио пут за многа нова виђења и истраживања.

ЛИТЕРАТУРА

- Д. Павловић, *Средњовековна српска књижевност*, „Историја народа Југославије”, прва књига (до почетка XVI века), Београд: Просвета, 1953, стр. 251, 470–480, 564–565.
- Д. Павловић, „О подели југословенске књижевности на периоде”, *Јужнословенски филолоџ*, год. XXIII, 1958, стр. 97–101.
- Д. Павловић, *Сѣарија јуџословенска књижевност*, приредио др Мирослав Пантић, Београд: Научна књига, 1971.
- П. Поповић, „Југословенска књижевност као целина”, *Глас Српске академије наука*, CIV, Сремски Карловци 1922.
- С. Станојевић, „Трагови хуманизма код нас”, *Јуџословенски истѣориски часопис*, год. III, св. 1–4, Београд 1937, стр. 275–276.
- F. Rački, „Boj na Kosovu”, *Rad Jugoslavenske akademije*, XCVII, 1889, str. 67.

СТЕРИЈИНИ ЦИТАТНИ ЛИКОВИ КАО ПЕРСОНИФИКАЦИЈЕ ПАРОДИЈЕ: РОМАН, ДОКТОР И ВИНКО ЛОЗИЋ

У тексту „Метапроза – шта је метапроза и зашто су је тако оцрнили?“ Патриша Во пише да литература која говори у своје име и о себи није само специфичност постмодернизма, већ појава стара колико и проза сама.¹ Понекад, ради се о фигури аутора дубоко уплетеног у фабулу. Имплицитнији, но не и ређи случај комуникативне отворености текста срећемо када у име аутора говори неко од јунака, често пародирајући начела неког другог текста и/или пропагирајући ауторов поглед на литературу.

Пародијско-колажни поступак обликовања књижевног јунака елементима цитата из туђих текстова, те, кроз њих, персонификација књижевности, схваћене било као традиција, било као сувремена, подсмеха вредна структура, увео је у српску литературу Јован Стерија Поповић. Његови јунаци – Роман из *Романа без романа*, Доктор из комедије *Судбина једног разума* и Винко Лозић, састављач и протагониста шaljивих Календара Винка Лозића, три су модела пародијског превредновања списка других аутора и жанровских начела која се преиспитују, најчешће у правцу дезавуирања, како би се наместо окамењених прототекстова поставио модел новог, освеженог и преоденутог, травестираног жанра, којег пародија имплицитно подразумева и, испод смехотворног обликовног огртача, дискретно нуди.²

¹ Видети: Патриша Во, „Метапроза – шта је метапроза и зашто су је тако оцрнили?“, *Реч*, бр. 19, 1996, стр. 77–84.

² Видети: Душан Иванић, „Облици и функције пародије у Стеријином опусу“, у: група аутора, *Јован Стерија Поповић – класик који нам се обраћа*, Вршац: КОВ, 2006, стр. 90–112; Драгана Белеслијин, *Стеријине пародије – искушења (постој)модерног читања*, Службени гласник, 2009.

Роман без романа – лектира као подстицај за јунака

Неретко се у хумористичким романима од Сервантеса наовамо јавља јунак опседнут читањем, лектиром подстакнут на акцију.³ Увођење овог мотива/јунака омогућава писцима да се експлицитно поигравају литерарном баштином, кроз мотивацију поступака прочитаним делима. Стерија се у свом пародијском роману позива на два типа јунака: донкихотовског, чијем понашању наликују Романове авантуре и јунака цитираног из романа видаковићевске провенијенције – али, док првог *имитира* у луцкастим настојањима да постигне подвиге достојне хвале, другог *пародира* на исти начин на који то чини Сервантес.

Јунак опседнут лектиром код Стерије се јавља и у другим текстовима: у комедији *Симплиција и антипипија* главна јунакиња, захваљујући читању Чокеове новеле *Преображења*, добија подстицај да пред родитељима одглуми болест, како би их приволела да је удају за човека којег воли. У комедији *Лажа и паралажа* два преваранта управо захваљујући читалачкој страсти јунакиње, готово успевају да је насамаре. Овај мотив је често у вези са прихватањем нових трендова, у литератури, али и у периодичним публикацијама Стеријина времена (нпр. мотив однарођавања): ликови, по правилу, читају стране романа и журнале, одушевљавајући се како туђом модом, стилем, начином живота, тако и страним, трећеразредним, романима и другим књижевним врстама, најчешће са љубавном тематиком.

Готово на самом почетку животног пута главног јунака Романа, Стерија уводи лик свештеника који чита. Реч је о човеку који ће преузети тужорство над Романом док је овај још беба. Роман, ванбрачно дете, постаје свештениково нахоче, а већ је примећено да „у Љубомировом Јелисиуму има читаво мало обданиште нахочади”.⁴ Стеријин свештеник „који је баш онда Љубомира у Јелисиуму читао, саслушавши њену чудновату повест, рекне Роксанди да ће од њеног сина знатни човек изићи, и препоручи јој да га особито чува и негује. А будући да се чуда особито у романима збивају, закте Роксанда да му се надене име Роман, које се и учини.”⁵

Пошто свештеник постаје Романов старатељ, он страст према Видаковићевим романима преноси и на Романа:

„Све романа, гди год је наћи могао, доносио је свом љубимом питомцу, читаше му и слађаше му да је ту најбоље за човека увеселеније и Роман, ионако склоњен на то, тако се заљуби у читање романтически књига да се ни у време ручка од њи није раставити могао. Осим свију му се обаче најбоље допадне

³ У предговору роману Лоренса Стерна *Трисјрам Шенди* Олга Хумо бележи: „Сликање занесењаштва и настраност донекле је утицај традиционалног хумора XVII и XVIII века, једне владајуће ђуди или страсти која даје личности одређену, јарку боју.” У: Л. Стерн, *Трисјрам Шенди*, превео Станислав Винавер, Београд: Просвета, 1966, стр. 13.

⁴ Јован Деретић, *Видаковић и рани српски роман*, Нови Сад: Матица српска, 1980, стр. 33.

⁵ Јован Стерија Поповић, *Роман без романа*, Вршац: КОВ, 1998, стр. 24.

Велимир и Босилка; тако по свету ићи и толике земље, нарочито Египет, без крајцаре видити, толико без муке трпити да своју љубезну јошт лепшу него што је била нађе, која је више готово него он трпила – то је за Романа било увеселеније које довољно није сместити могао. Он науми тврдо у ропство се предати, гди ће сина свога господара у школу водити, откуда ће потом побећи, опет уваћен, у туђу земљу продан бити, из које ће најлакше избавленија наћи, на галији се возити, која се од буре разбије, пошто га је код наког острва донела – итд. забављаше се с правилима по којима се без изузетка сви романи пишу.

И Робинзон Крусе на њега не мало впечатленије учини. Толико година у пустињи без људи и потом стра од дивјака! – он запита свога поочима где су острови на којима дивјаци живе, да он к њима отиде, пак да види би л га смели заклати и изести.

Но кад другу част Љубомира у Јеслисиуму прочита, опет у свој први елеменат дође. Ах, Бурјам, Бурјам! Каква је то слава, како мачеви севају, како штилови јече, брда се тресу, а он на коњу и пешке лети, како непријатељи пред њим као муве падају! Тко ће његово положеније писати? Он сожљиваше свога јунака Велимира да није као јунак, него као жена ходио, и у свом ентузијазму закључи и њега и Бурјама у једном репрезентирати, то јест по свету ићи, али не јецати и уздисати само, и судбини нигда мира не давати, него сваком слободно и очи погледати, и гди нужда буде, мачем се огледати. Ово је идеал који је наш Роман себи достићи изобразио, и ја не знам је л боље изабрао него Дон Кишот и Нови Амадис.”⁶

Наведени одломак речито сведочи да је Роман цитат, резултат комбинације два романа и два лика која пародира (Бурјам, Велимир) с једне стране, као и два типа јунака који су и сами цитати и пародије, с друге стране: Дон Кихота, који је, као што знамо, вербална карикатура витезова из, у Сервантесово доба, веома популарних витешких романа, и Новог Амадиса, који не само што тражи драгу која је спој ликова Врлине и Сладострашћа, него се и сам налази пред раскршћем, пред Херкуловском дилемом око избора правог пута.⁷

Двогласним исказима, тзв. „хибридним конструкцијама”⁸ иза Романове перспективе одушевљења наведеним подвизима Видаковићевих јунака имплицира се иронични глас приповедача који нам сугерише шта је то што у романима-идеалима треба критиковати: невероватност у приповедању и

⁶ *Исио*, 30–31.

⁷ Мирон Флашар, „Реторски, пародистички и сатирични елементи у романима Јована Стерије Поповића“, у: *Јован Стерија Поповић*, Зборник историје књижевности САНУ, књ. 9, Београд, 1974, стр. 333. Флашар мотив раскршћа повезује са Романовом неодлучношћу око избора пута у другој части романа. Међутим, сама чињеница да га Стерија уводи баш на месту на којем говори о лектири и њеном утицају на јунаково понашање, говори да се она може и мора довести у везу и са овом Романовом дилемом око избора узора који жели да имитира.

⁸ Према М. Бахтину, „хибридном конструкцијом називамо исказ који по својим граматичким (синтаксичким) и композиционим обележјима припада једном говорнику, али у којем су стварно помешана два исказа, два говорна манира, два стила, два ’језика’, два смијесаона и два вредносна видокруга.” У: М. Бахтин, *О роману*, превео Александар Бадњаревић, Београд: Нолит, стр. 63.

недостатак осећаја за меру у низању фантастичних догађаја из којих јунак излази непобеђен и готово подмлађен, као и шаблони који се поштују у писању романа чији су главни јунаци Велимир и Бурјам и правила „по којима се без изузетка сви романи пишу.”

Ако роман, према мишљењу једног Стеријиног савременика, треба да буде „истинита и верна генеалогичка историја људских страсти”,⁹ ако се Романова опчињеност романима може квалификовати као страст, и ако, према мишљењу једног другог Стеријиног савременика, није довољно „само да су коначи и добри коњи ту, нека се пуца, бије, сече и крв пролива, нека се земље и градови отимају”,¹⁰ онда се кроз пародију ликова које Стерија преузима од Видаковића, односно, кроз њихов комбиновани идеал, може ишчитати критички став према наведеној лектури, имплициран ироничним исказима приповедача, датих тобоже кроз перспективу Романових одушевљења.

Набрајањем дела на која се позива приповедач у *Роману без романа* нисмо, дакако, обухватили сву лектуру главног јунака. У тренутку када доноси одлуку да напусти своју спаситељку, Роман се присећа Тезеја:

„Најпоследње му падне житије Тезеја на памет, који је такође своју благодетелницу напустио”.¹¹

Овај одломак само потврђује тезу да су поступци јунака условљени прочитаним штивом, али и указује на античку литературу, из чије је баштине Стерија непрекидно црпео мотиве, јунаке, и коју је такође радо пародирао и травестирао.

Примећено је да су код Стерије „и остали ликови (као и Роман, прим. Д. Б.), лишени праве индивидуалности”.¹² Лик свештеника који Роману даје прве и основне лекције из живота и упућује га на литературу коју треба да чита ипак је цитат који Стерија преузима из богате романескне традиције. Иако га не срећемо од тренутка када Роман напушта његов дом и иако о њему не знамо ништа друго осим да је „месни свештеник, који је за своју доброту оглашен био”,¹³ његова улога старатеља нужно подсећа на лик Абрахама Адамса, свештеника из романа *Џозеф Ендрус* Хенрија Филдинга, који прати јунака у свим његовим лутањима и који је један од главних извора смеха у овом роману, захваљујући својим наивним очекивањима да се сви људи које среће понашају у складу са Божијим заповестима. Ова добричина на неубичајени начин реагује када се Џозефу догоди нешто заиста добро и спреман је да бризи за своје парохијане подреди и бригу о својој сопственој породици. Лик још једног протестантског пастора, Јорика у Стерновом

⁹ Јован Стејић, *Забаве за разум и срце*, Беч, 1828, стр. 61.

¹⁰ Милош Светић, Предговор, у: *Квинџа Орација Флака књига о ситихојворсџу*, Будим, 1828, стр. 13.

¹¹ Ј. С. Поповић, *нав. д.*, 57.

¹² М. Флашар, *нав. д.*, 414.

¹³ Ј. С. Поповић, *нав. д.*, 24.

Трисџраму Шендију, такође је прототип доброте, „невино и беспомоћно створење”, тај „јадни Јорик” над којим Шенди-син пролива сузе,¹⁴ иако је код Стерна апсолутно добро оличено у једном много изграђенијем и целовитијем лику какав је Стриц Тоби.

Поред мотива растављених љубавника, пустињака-философа, Стерија је као опште место „калупних романа” препознао мотив нахочета које прати изузетна судбина. Зашто из везе социјално неравноправних и недовољно познатих родитеља¹⁵ треба очекивати изузетно дете? Без сумње, јер је тако свештеник прочитао у Видаковићевом роману *Љубомир у Јелисиуму*. Поново се сусрећемо са експлицитним цитатним сигнализацијама, где нам приповедач директно саопштава одакле је узет цитат, односно, шта је предложак пародије. Али, испод овог првог слоја откривају се и реминисценције на античку књижевност, вулгаризацијом мита о јунаку рођеном из ванбрачне заједнице божанства и смртнице, односно, богиње и смртника: Ахилеј, Енеја, Херкулес, Персеј – све су то хероји чија је изузетност условљена њиховим божанским, односно ванбрачним пореклом, чији су родитељи социјално неравноправни, односно, једно је божанске, а друго смртне, људске природе. Али, док код Видаковића можемо говорити о вулгаризацији овог мотива, у *Роману...* се ради о комичном, бурлескном снижавању тона, насталом као последица усвајања једне пародијске линије европског романа.¹⁶ Стерија је, видимо, превалио дуг пут до античке литерарне баштине, купећи готово све што је успут пронашао. Да је о бурлескном снижавању познатих грчких мотива реч, можемо закључити и на основу чињенице да се Романови родитељи зову Рокса и Шандор и да је читав контекст њиховог „свођења” обојен локалним, војвођанским колоритом.

Мирон Флашар примећује да „Роман није лик за који се са симпатијама везује пажња писца и читалаца”.¹⁷ Међутим, прихватањем пуристичког (семиотичког) аргумента при одређивању природе и функције књижевног лика, чије су крајње консеквенце „подређивање лика другим вербалним феноменима”,¹⁸ лик видимо као део слика и догађаја¹⁹, као персонификацију пародијског поступка. Остајући доследан у поступцима колажног пародирања, монтаже јунака цитатима из литерарне, понајпре романескне, али и античке драмске и житијне књижевности, Стерија је остварио наум истакнут у предговору романа да читаоца фасцинира жанром за који „ми, даобог,

¹⁴ Л. Стерн, *нав. д.*, 65–67.

¹⁵ М. Флашар, *нав. д.*, 284.

¹⁶ Мотив нахочета сусрећемо код Хенрија Филдинга са којим ће се Стерија и доцније доводити у везу: јунаци два најпознатија романа Х. Филдинга, Том Џонс и Џозеф Ендрус, такође су нахолад.

¹⁷ М. Флашар, *нав. д.*, 414.

¹⁸ Шломит Римон-Кенан, *Наративна проза – савремена поетика*, превео Александар Стевић, Београд: Народна књига/Алфа, 2007, стр. 45. и даље.

¹⁹ *Исио*, 45.

правих речи и немамо”,²⁰ а који је сав у рушењу канона и слојевитости далеко испред свога времена. Наслов, који је јасан сигнал да *Роман без романа* захтева понајпре интертекстуалну анализу, актуализује питање да ли се ради о роману као жанру лишеном свог главног јунака, о жанру који је изневерио своје конвенције, о јунаку који је изгубио свој идентитет или о јунаку који је у колизији са законитостима романескног жанра, те као такав, у њега не може ући, односно, не може му се више вратити.

Филозофије доктор без разума

Видели смо да је Роман пародија јунака из романа различите провенијенције, најчешће, цитат ликова Велимира и Бурјама из два Видаковићева романа, али се исто тако, у неким ситуацијама може сматрати пародијом неких других јунака (Енеје, Тезеја итд.). Попут њега, и Доктор из комедије *Судбина једног разума* цитатни је лик, о чему децидирано сведочи Предговор *Судбини...*:

„Но притом, нека нико не помисли, да је карактер Докторов копиран с карактера Г. Спасића; личнос овде нема места, него је Доктор филозофије изведен и састављен из речи, које се у књигама Г. Спасића налазе.”²¹

Доктор је резултат ишчитавања списка Милована Спасића, доктора филозофије који је диплому, по свој прилици, купио. У његовим списима *Земљеописаније целога свећа*, „Известије главној скупштини о књијници Читалишта 1847”, „Одговор на Књижевно од Једног члена Читалишта, написано и у Новинама читалишта броју 6 напечатано”, „Отворено писмо свима и свакоме” и „Кратак одговор на ’Књижевне забаве’ једног Члена читалишта”,²² Стерија је пронашао чувене реченице о „разуму код куће седећем” и „разумној души”, која је у „неизмерине дубине крај свој спустила”, те их је, уз још неке нелогичности у полемичким списима објављиваним у *Новинама читалишта београдског*, извргао руглу, најчешће се потписујући као *Један член Читалишта*.

Кулминација полемике у којој је Стерија инаугурисао *чаушлук*, који је, према Спасићу, подло извртање туђих речи, а чији је термилошки екви-

²⁰ Ј. С. Поповић, *нав. д.*, стр. 11.

²¹ Ј. С. Поповић, „Судбина једног разума”, у: *Преваре*, Вршац: КОВ, 2005, стр. 62.

²² Потписан као *Србољуб*, Матија Бан прозива Стерију у 12. броју *Подунавке*. Стерија одговара текстом „Исправљање погледа у критику”, као *Писаћел књижевни забава*, где се аргументима брани од покушаја напада на његову критику *Земљеописанија*. Пошто у 20. броју *Подунавке* објављује неубудљив „Одговор на исправљање погледа у критику”, Бан одустаје од даље полемике са Стеријом. Интересантно је запазити да ниједан одломак из Банових текстова није интерполиран у *Судбину једног разума*, чиме се доказује да ауторство ових текстова не може никако бити приписано Спасићу. Ауторство Матије Бана доказао је Ђорђе Живановић у књизи *Стеријине полемике*, Београд: САНУ, 1985.

валент монтажа, термин из теорије филма и књижевности, одиграла се у наведеној цитатној комедији у којој је главни протагониста, Доктор, заправо персонификација сопствених списа. Он је, прецизније, њихов продукт, њихова вулгарна материјализација. При том, пародијска релација са списима др Спасића остварена је и на још један, такође експлицитни начин: кроз директно цитирање самих текстова. Наиме, доктор није само потенцијални писац и састављач књиге коју држи у рукама, него и њен пасионирани читалац. Доктор је, заправо, до те мере залуђен списима Милована Спасића, да наивно верује у фаму о разуму „код куће седећем”, а онда, наравно, и у причу о његовом нестанку:

„Позорје 5

(Доктор, ђређацићи)

Манојло: Г. доктор, где сте ви оставили ваш разум?

Доктор: Перзерин зна, код куће да седи.

Исаило: Богме, њега нема.

Доктор: Како то?

Исаило: Ако га не будете гди затворили; а у соби га нема.

Доктор: Немој се шалити! Зар нисте чули да је човек човеком...

Манојло: Само через разумну душу.

Доктор: И мој разум да се изгуби? Ко је улазио у собу.

Исаило: Нико, него нам је један човек казао, да се неко провлачио кроз прозор. Тако је кад сте тврди, па нећете да метнете гвожђе.

Доктор *(џређећи)*: Ја оћу да ми се разум нађе. Разумете ли? Човек не може бити без разума.

Манојло: Куд га знамо тражити?

Доктор: Ја хоћу да ми се разум нађе, јер иначе – у полицију.

Исаило: Ја ћу казати да нисте ваш разум никоме показивали, па може бити да га нисте ни имали, него нам само беду правите.

Доктор: Умочи у моралност твој залазећи језик!

Исаило: Да га не будете оставили код какве пријатељске девојке?

Доктор: Ти знаш, да ја разум не носим са собом. Ви треба да одговарате.

Исаило: Ако је баш до тога, ми ћемо платити. Бог зна, ваљда ништа и не вреди.

Доктор: То ти кажеш.

Исаило: Ево да вам ја дам мој разум, кад вам је баш тако од потребе.

Доктор: Твој разум не може мој заменути.

Манојло: Да не будете мислили оставити га код куће, па сте га понели са собом и на путу га изгубили? Како би било, кад би га потражили по вароши, ваљда се неће нико отимати за ваш разум.

Доктор: Стани, идеја је добра! *(Оћиде на сћрану и џочне џисаћи)*

Исаило *(Манојлу)*: Видиш, како смо га забунили. Мора да ућути.

Манојло: Опет је добар човек. други да изгуби разум, изео би се од муке, а код њега је све једно, или имао разума, или немао.

Доктор *(сћусћи на среду и чиија)*: „Разум доле потписаног доктора нестало је. Или је то учињено из ачећег оштроумија, или из пакости, или случајно. Сваки који дознао буде, гди лежи истом доктору разум, нека се њему пријави,

па ће добити 100 талира.” (Исаилу) Данас изилазе новине. Иди брзо, нека се ово стави, још има времена!”²³

Доктор, видели смо, дословно схвата метафору о разуму, те тако прихвата и њену иронијску трансформацију у комедији. Управо на његовој наивности и буквалном тумачењу метафора у Спасићевим списима, које непрекидно цитира у својим репликама, почива смех који овај лик изазива. Можда је стога *Судбина једног разума* комедија за коју се не би смело рећи да приказује одређени „тип” личности, баш оно што јој највише замера Милан Токин²⁴, већ да, попут Романа, треба да се анализира с обзиром на пуристички (семиотички) аргумент, као неодвојиви део текстуалне целине. Лик који није више продукт стварности, већ чедо једног надасве лошег и штетног писања, комични је цитат нетачних и неправилних реченица, али његова поучна функција не лежи више у подражавању модела стварности, него у цитирању исте.

Доктор није лик – он је цитат комбинован из живота и писаних докумената, лик којег је Стерија, како бележи Сава Анђелковић, „довео до апстракције”²⁵ и као такав не може тумачити са позиција миметичке критике која подразумева да јунаци одговарају типовима које представљају. Доктор је рушење конвенција реалистичке литературе (парадоксално, још много пре њихове појаве), он је антиципација модерне, па и постмодерне, кроз своју референцијалну илузију, кроз своју неоспорну стварност, фактичку утемељеност, кроз кидање конвенција о аутономији литературе и стереотипног односа комедија–публика у театру.

Као што је приповедач *Романа без романа* успоставио дијалог са читаоцима и оголио Аристотелово начело да се пишчев глас не сме чути у делу, тако је и Доктор, састављен од цитата, и убеђен у њихову неприкосновеност, доказ саме стварности и интертекстуалне детерминисаности *Судбине једног разума* која се с једне стране, отвара према писаним изворима који јој претходе (контекст, претекстови, архитекстови), а, с друге стране, према животу самом (фактоцитати), прелазећи тиме рампу која дели свет стварности од света литературе. Јер, Стерија нам у предговору вели:

„Распра ова породила је у мени мисао списати једно весело позорије, као за углед г. Спасићу, да л би лепо било, кад би се његове погрешне мисли групирале и персонифицирале, и тако је произашла *Судбина разума*.”²⁶

²³ *Исјо*, 77–78.

²⁴ Токин истиче да је Стерија имао „врело, непресушно врело имао за комедиографско уобличавање једног представника Паризлија. Требало је само да карактер докторов с карактера Г. Спасића копира, па би при том добили уставобранитељску варијанту Ружичича у лику једног од претставника првог поколења нове интелигенције, напрасног одацију, овога пута не на плану непоетичног стихотворства него назови-филозофије”. У: М. Токин, *Јован Стерија Појовић*, Београд: Нолит, 1956, стр. 128.

²⁵ Сава Анђелковић, *Стеријиних 80 комичких ликова*, Вршац: КОВ, 2003, стр. 119–121.

²⁶ *Исјо*, 62.

Винко Лозић као синтеза хумористичких ликова Ј. С. Поповића

Како примећује Душан Иванић,²⁷ Винко Лозић је књижевна персонификација шаловитог календара. Ово мишљење доводи у тешњу везу три пародијска остварења Стеријина: *Роман без романа*, у којем је главни јунак Роман, између осталог, персонификација саме романескне литературе, *Судбину једног разума*, у којој је, како нам Стерија то ставља до знања у предговору, Доктор цитатни лик сачињен од персонифицираних речи Милована Спасића, и коначно саме Календаре,²⁸ у којима је Винко Лозић персонификација календарске књижевности. Међутим, заједничко за сва три лика јесте да они, ипак, нису само фигуре метатекстуалности, већ протагонисти, коментатори, па чак и приповедачи у наведеним текстовима. Сетимо се да се у сваком од наслова три календара помиње Винко Лозић као њихов *сочинишћел*. Он је истовремено и тумач, преводилац небеских симбола на језик смртника. За разлику од астролога и састављача озбиљних, тада веома популарних и распрострањених, вечитих календара, Винко Лозић преводи симболе и знакове на језик коцкара и пијанаца, епикурејаца и свих оних који живе од данас до сутра не марећи за последице. Истовремено, симболима коцкара, пијанаца и свих протагониста и актера шаловитих текстова из Календара придаје се есхатолошко значење. Стерија је прецизно травестирао две важне особине календара: предсказања помоћу небеских тела и појава у природи, за које се сматра да су од огромног утицаја на живот људи, као и веровање да човек, помоћу натприродних сила које призива у помоћ, може да измени поредак ствари у природи. Међутим, Винко Лозић често алогичности и невероватним догађајима чврсто супротставља најлогичније одговоре, доказујући тиме просветитељску максиму да је човек сам творац своје среће. Тако у „Годишња пророчества” спада и прогноза да ће „многи у браку донде лепо живити док се не посвађају”.²⁹ Живот се пореди са „играњем карти”, а све је у знаку фриволних садржаја.

²⁷ Видети: Д. Иванић, „На ободу великог круга”, у Ј. С. Поповић, *Забавни календари Винка Лозића – Милобруке – Афоризми – Записке*, Вршац: КОВ, 2003, стр. 7–29.

²⁸ *Нови забавни календар у којем се свацхца налази, али само онога нема, што се иражи* (у поднаслову „С особитим прилежанијем по хоризонту зли жена израдио Винко Лозић Астрогол“. После наслова на немачком (*Neuer Lust Kalender*), стоји податак кад је и где објављен, те којим тиском (У Будиму Словима Кр. Универс. Пештанског 1830). Други забавни календар, потписан и Стеријиним иницијалима, зове се *Винка Лозића дружи забавни календар у којем се свацхца налази, али само онога нема што се иражи*. У поднаслову стоји: „С особитим прилежанијем по хоризонту картација израђен“ и испод тога потпис: Ј. С. П. Трећи календар објављен је у Будиму, словима Кр. Универс. Пештанског, а његов наслов гласи: *Веселјак за годину 1835. или Винка Лозића ирећи забавни календар у ком се оно налази што се не иражи*. Поднаслов је: „Разумним во увеселеније, глупим же во утјеху написан“. Потписан је Стеријиним иницијалима.

²⁹ Ј. С. Поповић, *Забавни календари... нав. д.*, 54.

Винко Лозић је интертекстуални лик. Две су интертекстуалне релације успостављене између Винка Лозића у Стерије и његових истоименика у текстовима других аутора: с Вуковим *Рјечником* и *Сербијанком* Симе Милутиновића Сарајлије. У оба текста Винко Лозић означава „пиће, пијанство, лумповање”. Вук ће још забележити да синтагма „ударио га Винко Лозић у главу” значи „опио се”.³⁰ Ова интертекстуална конотација има своје корене у усменом контексту: реч Винко Лозић потиче из усменог дискурса и, задржавши своје пренесено значење, ушла је и у контекст литературе и систематског језичког корпуса какав је речник. Међутим, једног другог Винка Лозића познаје Стеријина милобрука *Како је Винко Лозић ђосџирао од зле жене*: то је трезвени, хладани, одмерени младић, који цени праве вредности и разумно расуђује:

„Винко Лозић више је желио видети вредноћу, него белило; више је марио за добром газдарицом, него за чепљењем, и зато му се цела Јеца ништа друго није чинила него циц од 8 гроша, који је издалека мало нешто леп, али како се опере, тако изиђе из фарбе, и постане крпа.”³¹

Поводом наведене милобруке Милан Токин је забележио:

„Иза овог и онаквог Винка Лозића нема ни трага од оног ранијег панонско-бидермајерског сладокосца, већ у тој личности, овога пута, треба тражити самога Стерију и његов доживљај.”³²

Токин сматра да је милобрука базирана на стварном догађају из Стеријиног живота, на судском процесу који је писац водио против Вршчанке Анастасије Колофон. Трезвеност, озбиљност у опхођењу са људима, особине су које готово сви биографи приписују Стерији. Коначно, Стерија је и сам користио друге псеудониме: Ј. Свештенић, Ј. Ст. Забавић, Смешковић итд. Међутим, интересантно је да је за носиоца радње Стерија одабрао јунака који је, у време када је објављена милобрука (1840, прим. Д. Б.) карактеролошки био уобличен захваљујући Календарима.

На основу два различита јунака у календарима и милобруци, можемо закључити да су шаливи календари више од пенегирика распојасаности и тривијалности, управо по особинама њиховог „аутора” Винка Лозића, које се, опет, ишчитавају у милобруци. Иако настала читавих пет година после трећег Календара, милобрука *Како је Винко Лозић ђосџирао од зле жене* ипак би могла да се прихвати као сведочанство о томе да је овај карактер имао два лица: озбиљно и комедијашко. Уосталом, чињеница да је Стерија одабрао његово име за протагонисту своје милобруке говори да је Винко

³⁰ Вук Стефановић Караџић, *Српски рјечник (1818)*, Београд: Просвета, 1985, стр. 70.

³¹ Ј. С. Поповић, *Како је Винко Лозић ђосџирао од зле жене*, у: Ј. С. Поповић, *Забавни календари... нав. д.*, 91.

³² М. Токин, *нав. д.*, 88.

Лозић еволуирао од илустрације на првом календару, где је приказан као „мали, црвен човечуљак који у некаком шеширу од танких колача носи на раменима котарицу с разним винским боцама, у једној руци држи ражањ с натакнутим печењем, а о њему висе кобасице, зечеви, гуске, патке, риба, итд.”³³ Чак и да је у питању друга чињеница, с обзиром на данашње тумачење литературе као реверзибилног процеса, у којем је могућно посматрати старији књижевни текст кроз призму млађег, Винко Лозић у нашој свести није више само хедониста, већ и мудри и честити младић који, ето, игром случаја, бива насамарен од стране зле жене.

Позиција Винка Лозића у Календарима специфична је и по томе што је он у исти мах персонификација шаљивог календара, његов састављач и тумач (*Асѿроѿол*), те унеколико близак Шаљивцу из *Судбине једноѿ разума*, односно Сочинитељу из *Романа без романа* с једне стране, али и Роману и Доктору као персонификација литературе с друге стране. То је такође Чауш из Спасићевог писма, који се бави ничим другим до „чаушлуком”, дакле, „подло” изврће речи и даје им смисао другачији од оног који већ имају. А претходни запис, видели смо, је често изворни текст, текст који се пародира. Пародирајући и травестирајући туђи текст, чауш се критички одређује према изворнику. Његова критика може бити субверзивна, али и афирмативна, или истовремено и позитивно и негативно критички интонирана. Функције Винка Лозића одговарају функцијама Чауша, Сочинитеља, Шаљивца. Оне се могу свести под заједнички именитељ пародирања, а оно, рашчлањено, даље подразумева: критичко читање, подсмевање, комичну интерпретацију, елементе бурлескног, сатиричног, метатекстуалност, дијалог са читаоцима итд. Ако функцију Винка Лозића упоредимо са досад стеченим знањем о лудама, обешечацама и лакрдијашима, видећемо да Стеријин Винко Лозић одговара Бахтиновој тези о „нарочитој особености и праву – да буду туђи у овом свету, не солидаришу се ни са једном од постојећих животних ситуација у том свету, ниједан им не одговара, виде наличје и лаж сваке ситуације”.³⁴ Подсетимо се, Стеријин мото Календара, цитиран и у предговору *Романа без романа*, варира латинску максиму *И у џали се може истѿина казати*.

Управо су два Винка Лозића, озбиљни из милобруке и распусни из Календара, персонификације пародије, жанра који подразумева критичку дистанцу и озбиљност при просуђивању, вредновању и моделирању новог жанровског обрасца, али и хуморну, игриву и бурлескну катализацију промене.³⁵ Синтеза озбиљног и комичног, тавестирајућег Винка Лозића, који, попут многих лакрдијаша, носи дуалитет и двосмисленост, оваплоћење је максиме која

³³ Стојан Новаковић, *Јован Сѿтеријин Појовић*, нав. д., 35. видети фусноту број 1.

³⁴ М. Бахтин, *О роману*, превео Александар Бадњаревић, Београд: Нолит, 1989, стр. 278.

³⁵ Видети у: М. Херман Секулић, *Књижевност ѿресѿуѿа – ѿпародија у роману Белоѿ, Џојса и Мана*, Нови Сад: Матица српска, 1994.

фаворизује комичну књижевност, али јој не укида дидактичко-моралистичку конотацију. Један од најдециднијих аргумената за овакве претпоставке дао је Милорад Павић: није ли Стерија управо зато што је прихватио само цитате, а одбио епигонство у списатељском занату, данас „модернији” него што се то чинило у деветнаестом веку?³⁶

³⁶ Милорад Павић, *Историја српске књижевности класицизма и предромантизма. Класицизам*, Београд: Нолит, 1979, стр. 504.

МОТИВ ПУСТИЊЕЉУБИВЕ ГРЛИЦЕ У ДЕЛИМА СРЕДЊОВЕКОВНЕ КЊИЖЕВНОСТИ

Значај и утицај Псалтира на стару српску књижевност често је истицан у науци¹ и посведочен бројним примерима који показују да ова књига *Светѡѡ ѡисма* није утицала само на језик и стил средњовековне књижевности, на организацију и структуру текстова, већ и на поглед на свет средњовековних књижевника. Стога је разумљиво што је у многим досадашњим студијама и огледима посвећеним стилу старе српске прозе подвучена специфична стилска димензија која се формирала на „псалтирским” основама. На тај начин, „псалтирски” није постао само језик старе српске књижевности, већ и корпус стилских фигура из којег су средњовековни књижевници „апсорбовали” стилска средства.² Иако је реч о симболима који су, у највећем броју случајева, универзални и у чијем тумачењу се мора поћи од архетипског, у средњовековној књижевности и уметности уопште симболи су се најчешће обликовали управо под утицајем *Псалама Давидових*.

Симболично и алегорично представљање животиња у хришћанској уметности било је уобичајено, а значења појединих животиња већини хришћана добро позната. О популарности природословне тематике у средњем веку најбоље говори касноантичко дело *Фисиолоѡ*, у којем су на занимљив и пригодан начин обједињени природословни материјал и теолошка дидактика. *Фисиолоѡ* није био само омиљена лектира најразличитијих друштвених слојева, већ је у великој мери утицао на формирање религиозно-психо-

¹ *Псалми Давидови* су најчешће цитирана књига *Светѡѡ ѡисма* у делима старе српске књижевности. (Видети: С. Станојевић и Д. Глумац, *Св. ѡисмо у нашим сѡтарим сѡменицима*, Београд 1932).

² В. Мошин, „Стил старе српске прозе”, *Сѡтара књижевностѡ*. (*Срѡска књижевностѡ у књижевној криѡици*, књ. I), Београд, 1972, 168; С. Томин, „Мотив ујелењења душе код Теодосија Хиландарца”, *Срѡска књижевностѡ и Светѡ ѡисмо*, 26. научни састанак слависта у Вукове дане, Београд 1997, 41–50.

лошке свести која је била уграђена у менталитет средњовековног човека.³ Међу животињама чија су алегоријска својства у уметности средњег века била најраспрострањенија и најефектнија средства изражавања јесу јагње, вук, овца, јелен, лав, птица и др.⁴ Мотив птице широко је заступљен у делима средњовековне уметности, нарочито ликовне; птица, рекло би се по правилу, у симболичком смислу означава нешто племенито, добро, позитивно, и служи за представљање духовних категорија.

У књижевним делима српског средњег века, међутим, симбол птице ретко се употребљава без назначене врсте. Када је о врстама птица реч, најфреквентнији је, свакако, орао, који је нарочито истакнут у Доментијановим житијима, где се Сава и Симеон називају „небопарним орлима”, док су друге врсте заступљене у мањој мери, чак и када се ради о оним врстама које се често појављују у *Светом њисму*, као што је на пример, славуј.⁵ У распрострањеније хришћанске симболе убраја се и грлица.⁶ Голуб, голубица и грлица представљају архетипске симболе безазлености, мира, чедности, мудрости. У хришћанству голубица представља и симбол Светог Духа, а понекад и бесмртне душе која се успиње на небо.⁷ Поред тога што, према веровању, припада групи култно чистих животиња и што је коришћена у обреду жртвовања⁸, грлица је у хришћанству симболизовала и невиност и чистоту, а представљала је и весника завршетка Божје казне после потопа.⁹ Осим тога, у *Светом њисму* голуб и грлица су једине птичје врсте које су приношене као жртве у храмовима.¹⁰

Када је о старој српској књижевности реч, међутим, пажњу привлачи мотив тзв. „пустинољубне”, односно, „пустињељубиве грлице”. Библијско порекло овог мотива препознаје се у Псалму LV (LIV)¹¹, који говори о Давидовом бекству од Саула и његовом боравку у пустињи, што је овде симболички представљено причом о грлици која се настанује у пустињи: „Услиши, Боже, молитву моју, и немој се сакрити од мољења мојега. Пази, и саслушај ме; цвилим у јаду свом и уздишем од вике непријатељске и од досаде без-

³ М. Лазић, „Фисиолог у византијској и српској средњовековној књижевности”, Предговор у: *Фисиолог. Средњовековни медицински списи*, Београд 1989, 9.

⁴ Ђ. Трифуновић, „Приповедање и симболи средњовековне наше уметничке прозе”, *Сѣара књижевности. (Српска књижевности у књижевној кријици, књ. I)*, Београд 1972, 149.

⁵ Ђ. Трифуновић, „Приповедање и симболи средњовековне наше уметничке прозе”, 151–152.

⁶ Грлицу, голуба гривнаша и голубицу *Свети њисмо* сврстава под уопштени назив „голуб” (тако је и у Даничићевом преводу *Сѣароџ завети*).

⁷ E. Stevens, *Arijadnino klupko: vodič kroz simbole čovečanstva*, Novi Sad, 2005, 325.

⁸ Пост. 15, 9; Лк. 2, 24.

⁹ Пост. 8–11.

¹⁰ *Рјечник библијске теологије*, Zagreb, 1988, 262–263.

¹¹ Број Псалма наведен је према Даничићевом преводу *Сѣароџ завети*. О различитој идентификацији цитата из *Псалама Давидових* видети: С. М. MacRobert, „Какав је био Псалтир српских средњовековних књижевника”, *Српска књижевности и Свети њисмо*, 26. научни састанак слависта у Вукове дане, Београд 1997, 25–35.

божничке; јер дижу на ме зло, и угњеву гоне ме. Срце је моје уздрктало у мени, и страх смрти попаде ме; страх и трепет дође на ме, и гроза подуже ме. И рекох: ко би ми дао крила голубиња? ја бих одлетео и починуо; Далеко бих побјегао, и настанио се у пустињи. Похитао бих да утечем од вихора и буре”.¹² Овај Псалам убраја се у тзв. „тужбаличке”, а његов истакнути „поучни карактер” упућује на пророчански смисао, јер својим страдањима Давид изображава страдања која ће морати да претрпи Христос.¹³ У основи, ипак, Псалам LV приказује човека који је изложен искушењима, што је тесно повезано с мотивом пустиње¹⁴, па отуда и синтагма „пустинољубна грлица” упућује на идеју о томе да је човек који се дистанцира од овоземаљског живота, колектива, својих ближњих, налик птици.

С обзиром на то да се садржај *Фисиолоџа* обликовао под утицајем хеленског и хеленистичког наслеђа, али и на митској и теолошкој садржини *Библије*, не изненађује што се управо пустиножителство као један од квалификатива грлице помиње и у *Физиолоџу*: „У песмама Соломон сведочи – и глас грлице... али чу се на земљи нашој (Пес. 2, 12), јер усамљеница постаје силно, и у пустињама се гнезди и не воли бити усред мноштва. И Спас наш боравио је усред Елеона и повео је Петра, Јакова и Јована. И узиђе на гору Таворску, одвајајући се и одлазећи с љубављу; и као грлица, тако се исказа, а као голуб ћу се поучити.”¹⁵ У *Фисиолоџу* се, поред овог, истичу и друга симболичка својства ове птице: „Грлица је, дакле, мужељубива. Ако се догоди да јој улове мужа, више се не везује за другог него тражи свога супруга и ожалошћена ходи; нити на сирову гранчицу седа, него на сувом дрвету седи певајући и чувајући једнобрачност. Уподобите се о жене грлици и чувајте, као и грлица, брачне постеље мужева својих. По апостолу – брак частан и постеља неоскврњена (1. Кор. 7). Не само жене, већ и иноци, пошто блудницима и прељубочинцима суди Бог. И сачувајте добродетели, да би вас Господ примио у вечне обитељи, као неосврњене. Јер блажени су чисти срцем, и ти ће Бога угледати (Мт. 5, 8).”

Мотив пустињељубиве грлице јавља се у једном од првих текстова српске средњовековне књижевности, у Савином *Житију ѓосїодина Симеона* које се налази у оквиру *Сїуденичкоџ ѿїїїка*. Говорећи о Немањином замонашењу и доласку у Свету гору, Сава говори и о себи, називајући се „слаткогласном птицом и пустинољубном грлицом, милом утехом христољубиву старцу.”¹⁶ Иако је, дакако, реч о „форсираним фигурама и наслеђеном фор-

¹² Псалам 55: 1–7.

¹³ *Псалми Давидови ѿо ѿумачењу светїих оїѿаца*, Цетиње 2005, 201–203 (овде је поменути Псалам означен као LIV) ; W. Harrington, *Uvod u Stari zavjet*, Zagreb 1987, 332–334.

¹⁴ О симболици пустиње у старој српској књижевности, са старијом литературом, видети: Н. Половина, *Тойос ѿїїїовања у срїпским биоѓрафијама XIII века*, Нови Сад 2010, 125–127.

¹⁵ *Фисиолоџ. Средњовековни медецински сїиси*, 43.

¹⁶ Свети Сава, „Житије светог Симеона Немање”, *Сабрани сїиси*, Београд 1986, 109.

мулама”¹⁷ које су, иначе, ретке у Савиним делима, чини се да је Сава употребом мотива пустинољубне грлице у извесном смислу „допунио” представу о Светој гори као рајском пејзажу. Наиме, алегоријско виђење Свете горе као рајске ливаде, а најмлађег Немањиног сина као слаткогласне птице, преузео је Сава (према механизмима средњовековне поетике) из тзв. *Друђе хиландарске ѿовеље*, чији је састављач Стефан Првовенчани.¹⁸ Иако је Сава у повељи Стефана Првовенчаног представљен као птица, у овом тексту не јавља се мотив пустинољубне грлице. Детаљ који Сава уводи у ширу слику и њиме „оплеменеује” епизоду о Немањином доласку у Свету гору инспирисан је, без сумње, поменути Псалмом LV.

Трагање за пореклом мотива пустињељубиве грлице у српској књижевности, морало би, дакле, имати своје полазиште и у узорима Стефана Првовенчаног. Рајски пејзаж из *Друђе хиландарске ѿовеље* привукао је пажњу историчара књижевности и уметности, који су порекло ове представе видели у античкој традицији, али су истицали и сличност између овог описа и једне сцене из романа *Варлаам и Јоасаф*, у којој је Јоасаф у сну узведен на небо.¹⁹ Праћењем мотива пустињељубиве грлице уочава се да су рајски мотиви у роману о Варлааму и Јоасафу типолошки блиски не само Стефану Првовенчаном и његовом уобличењу алегоријске слике раја, већ и Савиној „интервенцији” на овој епизоди, будући да се и у роману *Варлаам и Јоасаф* јавља цитат из Псалма LV, и то тачно оних стихова који се односе на пустињељубиву грлицу: „Ради овог стекох родитеље, браћу, другове и познанике, а удаљих се и утекох од оних који су ми некада били браћа и другови и настаних се у пустињи, чеках бога који ће ме спасити немоћи од ветра и буре”.²⁰ Иако се о директном утицају, наравно, не може са сигурношћу говорити, не би требало испустити из вида чињеницу да је прича о Варлааму и Јоасафу била добро позната Светом Сави, те да се живот овог романа у традицији српске књижевности може пратити управо од XIII века.²¹

У науци је исказано мишљење да је симболика птице далеко заступљенија у српској књижевности XIII него у књижевности XIV века.²² Занимљиво је, ипак, да се, осим код Светог Саве, овај мотив не среће код других писаца XIII века, те да је међу прозним писцима оног периода уопште ретко цитирање Псалма LV: наводи га, наиме, само Доментијан, и то у више на-

¹⁷ М. Кашанин, *Српска књижевност у средњем веку*, Београд 2002, 116.

¹⁸ Стефан Првовенчани, „Хиландарска повеља”, *Сабрани сјиси*, Београд 1988, 53–59.

¹⁹ С. Радојчић, „Хиландарска повеља Стефана Првовенчаног и мотив раја у српском минијатурном сликарству”, *Хиландарски зборник I* (1966), 41–50; Т. Јовановић, „Житије Варлаама и Јоасафа у српском средњовековном наслеђу”, предговор у: *Варлаам и Јоасаф*, Београд 2005, 20.

²⁰ *Варлаам и Јоасаф*, 32.

²¹ С. Радојчић, „Једна сцена из романа о Варлааму и Јоасафу у цркви Богородице Левишке”, *Текстови и фреске*, Нови Сад 1965, 142.

²² Ђ. Трифуновић, „Приповедање и симболи средњовековне наше уметничке прозе”, 153.

врата, али не у *Житију Светиоџ Саве*, већ у *Житију Светиоџ Симеона*, које се, иначе, сматра мање оригиналним и у литерарном смислу мање вредним од житија посвећеном Светом Сави.

У једном случају, Доментијан стихове из поменутог Псалма наводи као библијски оквир за причу о Немањином сукобу с браћом, па би се могло рећи да је Доментијан пре био инспирисан широм сликом и контекстом приче о грлици која бежи у пустињу, него духовним садржајем овог симбола.²³ Далеко је занимљивије Доментијаново цитирање овог Псалма у контексту приче о Симеоновом и Савином доласку у Свету гору: „Јер дивно беше небу и земљи, Богу похвално и људима чудно: обојица устрељени стрелом љубави према Христу, због неизмерне љубави према Владици оставивши толику висину, дођоше у туђу земљу, отуђивши се од свега земаљскога, и све оставивши по Господњој заповести, и усрдно му последоваше, по савету светог Дуга, што рече кроз уста Давидова: ‘Удаљих се бежећи, и настаних се у пустињи, и чеках Бога који ме спасава’.”²⁴ На основу контекста, могло би се прихватити тумачење према којем је за Доментијана грлица симбол Светог Духа, што би одговарало општехришћанским представама.

С обзиром на слабу заступљеност овог мотива у књижевности XIII века, утолико је занимљивије што мотив пустињелубиве грлице „оживљава” у XIV веку, и то у Оснивачкој повељи краља Милутина за хиландарски пирг на мору (1300–1302. године). Ову Милутинову аренгу издвојио је и Станојевић као једну од успешнијих аренги рашких црквених повеља, у којој је „врло добро мотивисано оно што је у повељи изнето”.²⁵ Потакнут подизањем грађевине у пустињачком окружењу, Милутин у аренги ове повеље призива Давидове стихове, успевајући тако да, у атмосфери самоунижења истакне своје ктиторско дело – пирг на мору који је, на молбу хиландарских монаха, овај владар подигао као одбрану од гусара:

„Богоотац Давид, зажелевши небеска насеља и налазећи се у скрушености, Духом светим вођен у песмама својим вапијаше, говорећи: Како су мила насеља твоја, Господе над силама, царе мој, Боже мој, благо онима који живе у домовима твојим. Јер птица је нашла себи кућу и грлица себи гнездо у којем ће да леже и васпитава птиће своје. Рекох: Код олтара твојих, мој Господе, Господе над силама, царе мој, Боже мој, благо онима који живе у домовима твојим (Пс. 84, 1-4). Тако и ја скрушени, **подобехи се пустињелубивој грлици**, радовао бих се да огласим све пустињачке долине читавим умом и погледањем добрим, као што грлица гугутањем својим само оглашава гласом дубраве, а снага је њена у суштини немоћна, исто тако и

²³ Доментијан, „Живот Светог Симеона”, *Живот Светиоџа Саве и Живот Светиоџа Симеона*, Београд 1988, 243.

²⁴ Исто, 276.

²⁵ С. Станојевић, „Студије о српској дипломатици. Аренга (Промиум)”, Глас СКА, књ. 55, том XCIV, Београд 1914, 222–223.

ја грешни. Јер глас мој у сву васељену изиђе, а дела моја добра на земљи Бог не виде, нити их ко други види, јер не створих добра на земљи. Слушајући од Спаса мојега о једној удовици што с два новчића стече богатства више од многих других (Мк. 12, 42-44), и ја грешни не обезнадеждих се”.²⁶

Овакву Милутинову обраду мотива пустињежитељне грлице занимљиво би било сагледати с аспекта досадашњих истраживања на тему чула и чулности у старој српској књижевности, која су српску средњовековну књижевност на убедљив начин повезала с одговарајућим античким утицајима и основама.²⁷ Поред тога, требало би појављивање овог мотива у аренги Милутинове повеље интерпретирати и са свешћу о његовим настојањима да се, управо преко повеља, тематиком, мотивима, и одређеним елементима владарске идеологије, непосредније веже за традицију првих Немањића, тежећи да нагласи своје везе са родоначелником светородне лозе.²⁸

У сваком случају, и код краља Милутина и код Светог Саве мотив пустињељубиве грлице тесно је повезан са Светом гором, односно, Хиландаром; поред тога, и један и други себе упоређују са пустињељубивом грлицом желећи да својим духовним стремљењима придају симболички смисао. У сваком случају, поновно јављање симбола пустиножитељне грлице у XIV веку сведочи о већ истицаном значају изворних аренги краља Милутина у историји српске средњовековне књижевности: оне су, сматра се, испуниле сиромашан књижевни простор с краја XIII и почетка XIV века и наговестиле неке нове појаве у српској књижевности, које ће донети XIV век.²⁹

Ипак, упркос томе што су аренге повеља често утицале на житијну књижевност, мотив пустињељубиве грлице не јавља се у хагиографској књижевности XIV века, тј. у житијима из тзв. *Даниловог зборника*. Иако на једном месту у *Житију краља Милутина* цитира Псалам LV, архиепископ Данило Други, као ни Доментијан, не издваја посебно мотив грлице нити инсистира на њеној симболици. С друге стране, запажено је да је Данило управо у овом житију искористио једно поређење са Варлаамом и Јоасафом, када се, у свом обраћању Господу, Милутин моли да буде уподобљен Јоасафу: „Ево сам у старости мојих дана, но, Господе цару векова, дај ми служи Твоје срцу моме мужа света и праведна, који ће ме водити до краја, страх Твој примивши, и држати га у моме малаксалом срцу, као што си даровао на просвећење душе многочасном Јоасафу преподобнога оца Варлаама, који га просвети разумном светлошћу и одагна од душе његове велику таму помра-

²⁶ А. Соловјев, *Одабрани сјоменици српског јрава (од XII до XV века)*, Београд 1926, 82–83. Превод Ђ. Трифуновића, према: „Молитвено и похвално казивање краља Милутина”, *Са свештогорских извора*, Београд 2004, 120.

²⁷ С. Радојчић, „О чулима и чулности у српској књижевности с краја 12. и из 13. века”, *Одабрани члаци и сјудије (1933–1978)*, Београд, Нови Сад 1982, 211–222.

²⁸ С. Марјановић-Душанић, „Молитве светих Симеона и Саве у владарском програму краља Милутина”, *Зборник радова Византолошког института XLI*, 235–250.

²⁹ Ђ. Трифуновић, „Молитвено и похвално казивање краља Милутина”, 118.

чења и усади страх Божји у многоразумном срцу његову, да чини добро пред Господом; и као господину светом моме прародитељу првовенчаном краљу Стефану телороднога брата просвећеника Српској земљи кир-Саву”.³⁰ Чини се, дакле, да се све књижевне везе које се испољавају у разматрању мотива пустињељубиве грлице укрштају на истим местима.

Када је реч о делима преводне књижевности, треба поменути и апокрифну литературу, која је у средњем веку била веома читана и која представља драгоцену сведочанство о развоју и традицији појединих мотива и симбола средњовековне књижевности. Мотив грлице појављује се, наиме, у два старозаветна апокрифа: „О Прекрасном Јосифу како га продадоше браћа” (где грлица има више својствана: она је потенцијални гласник и саговорник; у овом апокрифу задржана је веза између мотива грлице и пустиње, али у нешто измењеном облику)³¹ и „О Мелхиседеку (из палеје)” (где се грлица приноси као жртва).³²

Будући да се ради о мотиву који је, без сумње, широко распрострањен у хришћанској уметности и чије је симболичко значење средњовековном човеку било итекако блиско и препознатљиво, сматрамо да би представи пустинољубиве грлице у српској средњовековној уметности требало посветити више пажње. Примерима из српске књижевности XIII и XIV века, које смо овде навели, само су грубо скициране могућности изучавања и праћења овог мотива.

Сава је мотив пустињељубиве грлице увео у ширу слику рајског пејзажа коју је преузео од Стефана Првовенчаног; Милутин је у аренги своје Оснивачке повеље за хиландарски пирг Хрусију себе упоредио са пустињељубивом грлицом; Доментијан и Данило Други (који су, како је показано, од свих српских средњовековних књижевника највише цитирали *Псалме Давидове*) нису заобишли Псалам LV. Посебно је занимљиво да Доментијан овај Псалам цитира само у свом *Жиџију Светиоџ Симеона*, који је писао у великој мери по узору на своје раније дело – *Жиџије Светиоџ Саве*, али и на *Жиџије Светиоџ Симеона* Стефана Првовенчаног. Ни у једном од та два житија, међутим, ових библијских цитата нема.

Појављивање мотива пустињељубиве грлице у одређеним периодима средњовековне српске књижевности, али и сазнања о томе који су га писци употребљавали, потврђују и наглашавају неке ставове који се у науци већ одавно не преиспитују, пре свега мишљење да је Псалтир, управо зато што је био најчитанија библијска књига и што су га средњовековни писци знали напамет, морао представљати неисцрпну ризницу стилских средстава и непресушан извор инспирације српским средњовековним ауторима.

³⁰ Данило Други, „Житије краља Милутиа”, *Животи краљева и архиепископа српских. Службе*, Београд 1988, 142–143.

³¹ *Апокрифи старозаветни (према српским ирелицима)*, Београд 2005, 296–308.

³² Исто, 350.

Испоставља се, међутим, да је мотив пустињељубиве грлице, упркос својој архетипској основи и „топичким” потенцијалима, у српској средњовековној књижевности (помало неочекивано, рекло би се) пре обележје индивидуалног стила, насталог из потребе одређених аутора да у општеприхваћене оквиру, у задате обрасце, утисну свој лични израз.

Било да је у српску књижевност ушао преко Псалтира, *Фисиолога* или дела преводне литературе – апокрифних текстова или преписа романа *Варлаам и Јоасаф* – мотив „пустињељубиве грлице” пажњу привлачи и динамиком свог појављивања у српској књижевности. Будућа истраживања ове теме, која би морала укључити не само средњовековна књижевна дела, већ и евентуалне ликовне представе, требало би још јасније да истакну појављивање овог мотива као „фактора иновативности”, али и као показатеља својеврсне укоренености у хришћанску традицију. Јер без обзира на то што су симбол пустињељубиве грлице релативно ретко употребљавали, стари српски књижевници су итекако имали свест о његовом пореклу, значају и распрострањености.

ЛИТЕРАТУРА

- Апокрифи старозавешни (према српским ирејисима)*, Београд 2005 (превео Т. Јовановић)
- Библија или Светио писмо Старога и Новога завјеша*, Београд [s.a.] (превод Старог завета Ђ. Даничић, превод Новог завета В. Стефановић Карачић)
- Варлаам и Јоасаф*, Београд 2005 (превео Т. Јовановић)
- Данило Други, *Животи краљева и архејискоја српских. Службе*, Београд 1988 (превели Л. Мирковић, Д. Богдановић, Д. Петровић)
- Доментијан, *Животи Светиога Саве и животи Светиога Симеона*, Београд 1988 (превео Л. Мирковић)
- М. Кашанин, *Српска књижевност у средњем веку*, Београд 2002.
- С. Марјановић-Душанић, „Молитве светих Симеона и Саве у владарском програму краља Милутина”, *Зборник радова Византолошког института* XLI, 235–250.
- В. Мошин, „Стил старе српске прозе”, *Стара књижевност. (Српска књижевност у књижевној кријици, књ. I)*, Београд 1972, 165–179.
- Н. Половина, *Тојос иутовања у српским биографијама XIII века*, Нови Сад, 2010.
- Стефан Првовенчани, *Сабрани сјиси*, Београд 1988. (превели Љ. Јухас-Георгиевска, Л. Мирковић, М. Башић)
- С. Радојчић, „Једна сцена из романа о Варлааму и Јоасафу у цркви Богородице Левишке”, *Текстови и фреске*, Нови Сад 1965.
- С. Радојчић, „Хиландарска повеља стефана Првовенчаног и мотив раја у српском минијатурном сликарству”, *Хиландарски зборник I* (1966), 41–50.

- С. Радојчић, „О чулима и чулности у српској књижевности с краја 12. и из 13. века”, *Одабрани чланци и студије (1933–1978)*, Београд, Нови Сад 1982, 211–222.
- Свети Сава, *Сабрани списи*, Београд 1986 (превели Ј. Мирковић и Д. Богдановић)
- А. Соловјев, *Одабрани списи српског јара (од XII до XV века)*, Београд 1926.
- С. Станојевић, „Студије о српској дипломатици. Аренга (Проемиум)”, *Глас СКА*, књ. 55, том ХСIV, Београд 1914, 192–229.
- С. Станојевић и Д. Глумац, *Св. јисмо у нашим списарим списицима*, Београд 1932.
- С. Томин, „Мотив ујелењења душе код Теодосија Хиландарца”, *Српска књижевност и Свето јисмо*, 26. научни састанак слависта у Вукове дане, Београд 1997, 41–50.
- Ђ. Трифуновић, „Приповедање и симболи средњовековне наше уметничке прозе”, *Списар књижевности. (Српска књижевност у књижевној кривици, књ. I)*, Београд 1972, 127–164.
- Ђ. Трифуновић, „Молитвено и похвално казивање краља Милутина”, *Са светојорских извора*, Београд 2004.
- Физиолог. *Средњовековни медицински списи*, Београд 1989 (превели М. Лазић, Ј. Котарчић, М. Миливојевић)
- W. Harrington, *Uvod u Stari zavjet*, Zagreb 1987.
- С. М. MacRobert, „Какав је био Псалтир српских средњовековних књижевника”, *Српска књижевност и Свето јисмо*, 26. научни састанак слависта у Вукове дане, Београд 1997, 25–35.
- Rječnik biblijske teologije*, Zagreb 1988,
- E. Stivens, *Arijadnino klupko: vodič kroz simbole čovečanstva*, Novi Sad 2005.

Кристијана Стивановић

ANIMUS VERSUS ANIMA Кратка проза Станислава Кракова

Човек који је изгубио прошлост¹

Кратка проза Станислава Кракова (1895–1968) свој први додир са савременим читаоцима имала је 1989. године, захваљујући прилогу Гојка Тешића у *Књижевној речи*.² У овом прилогу објављене су три приче: *Революционар*, *Доживљај сујеверног човека или Госпођа у кућаишу* (1923) и *Алхимичар* (1922). Након овога, три приче из Краковљевог опуса (*Кесјење*, *Алхимичар*, *Революционар*) улазе у *Антологију српске авангардне приповејке*. Поменути Краковљеву прозу Гојко Тешић ситуира у трећу групу текстова унутар првог типолошког блока. Ова група кратких прозних творевина, у којој се поред Краковљевих прича налазе и приче Рада Драинца и Растка Петровића, чини иницијално језгро српске авангардне прозе.³ Само годину дана касније, у антологији *Ушљена бацијина*, Гојко Тешић објављује шест приповедака Станислава Кракова (*Кесјење*, *Сајушник*, *Алхимичар*, *Доживљај сујеверног човека или Госпођа у кућаишу*, *Медицијевска Венера*, *Прича о младоме Господину Хилендарском*). Најзад, 1992. године, у овиру Изабраних дела Станислава Кракова, објављена је збирка кратке прозе *Црвени Пјеро* коју је реконструисао Гојко Тешић. Иако најављена од стране аутора приликом објављивања романа *Крила* 1922. године, збирка је на публиковање чекала читавих седамдесет година.

Разлози за овакву врсту небриге или равнодушности према делу Станислава Кракова, сигурно нису били књижевне природе. Моћна комунистичка идеолошка машина произвела је још једног у низу сарадника оку-

¹ *Човек који је изгубио прошлост* је наслов најављеног али необјављеног и несачуваног романа Станислава Кракова о чему пише Гојко Тешић у Антологији (цензурисаних) приповедака *Ушљена бацијина*, Књижевно-издавачка задруга Доситеј, Београд 1990.

² Гојко Тешић, „Станислав Краков”, *Књижевна реч*, бр. 341, 1989, стр. 4.

³ Гојко Тешић, *Антологија српске авангардне приповејке*, Нови Сад 1989, стр. 24.

патора. Станислав Краков умро је 1968. године у Француској, прогоњен, разапет жудњом за својом отаџбином о чему најверније сведоче његови мемоари (Краков, 1997, 394).

Новија истраживања, заснована на поетичко-естетским и морфолошко-наративним критеријумима, показују да Краковљева кратка проза заузима значајно место у модернистичко/авангардном периоду у српској књижевности (Р. Вучковић, Г. Тешић, Б. Стојановић Пантовић, Б. Јовић).

Приповедање апсурда

Успостављање новог прозног концепта артикулисано је у предратној прози Станислава Винавера и Исидоре Секулић, мада се и раније јављају дела са извесним модернистичко/авангардним потенцијалом. Овде најпре имамо на уму причу *Крси* Данице Марковић у којој се уочава фрагментарност у структури текста, симултани стил, присуство експресионистичких топоса и свест о егзистенцијалној дихотомији (Стевановић, 2011, 112–115). Иако не припадају трећој деценији која је кључна у погледу промене наративне парадигме, Винаверове *Приче које су изгубиле равнотежу* (1913) и *Сајушници* (1913) Исидоре Секулић, својом наративном иновативношћу и чином *јобуне* против логоцентричног устројства света, спадају у корпус који раскида са традиционалним, реалистичко-миметичким схватањем прозног жанра.

Трећа деценија, односно ране двадесете године од изузетног су значаја за развој српске прозе. У овом периоду објављене су Црњанскове *Приче о мушком* (1920), Васићева *Ушљена каница* (1922), као и најзначајније приче и новеле Растка Петровића и Станислава Кракова. Након Великог рата модерна свест постаје иронична, цинична, свесна парадоксалне стварности у којој не постоји могућност утемељења. Писци и списатељице су прожети свешћу о аксиолошком и онтолошком распаду стварности и о потреби стварања нове слике света и Новог човека, те се окрећу европским духовним подстицајима, мењајући при том естетско-поетичку свест у српској књижевности (Стојановић Пантовић, 2006, 146).

У том смислу су текстови који чине збирку *Црвени Пјеро* посебно интересантни, јер показују генетичку повезаност са декаденцијом, симболизмом али и натурализмом који се у нашој књижевности артикулисао знатно касније. Еволуција поменутог наслеђа креће се у збирци у правцу експресионистичке поетике која дозвољава стилску хетерогеност. Ова ситуација посебно је изражена у српској књижевности двадесетих и тридесетих година прошлог века, услед индивидуалних модификација експресионистичке поетике.⁴

⁴ О персоналној реинтерпретацији основних експресионистичких постулата видети у: Б. Стојановић Пантовић, *Српски експресионизам*, Нови Сад: МС, 1998, стр. 49. Видети и текст: „Српска експресионистичка проза – два примера интертекстуалних веза“ у књизи *Побуна против средишта*, Панчево: Мали Немо, 2006, 145–153.

Прозни модел који Станислав Краков успоставља у текстовима збирке *Црвени Пјеро* заснован је на приповедачким поступцима који напуштају традиционално-миметички модел односа субјекта и реалитета. Долази до дезинтеграције аукторијалног, свезнајућег приповедача јер је он неповратно изгубио веру у сопствену сазнајну моћ. Најчешће у Краковљевој краткој прози срећемо наративне ситуације у којима аукторијални извештај догађања у трећем лицу веома лако прелази у рефлектор-фигуру и персонално приповедање. На овај начин наратор сугерише оно што се „непосредно одражава“ у свести јунака (Стојановић Пантовић, 2002, 85), као у причи *Осветића*, у којој наратор често прекида радњу да би се „уживео“ у Владетину свест:

Осветићу се осветићу се... Она је прожмана похотом коју сам ја запалио... она се мора дати.. Поручник је глуп, ружан... али је снажан, чулан...Има у њему нечег животињски јаког... она га не трпи, сигурно је досадан, али се мора дати... Флиртује да мене чини љубоморним, да ме мучи, али ће се игра окренути против ње...⁵

У причама *Тајна*, *Онај који осџаје*, *Победник*, *Жена из изгубљене улице*, аукторијални приповедач неосетно прелази у персонално приповедање, тј. у рефлектор фигуру. Тада долази до повлачења приповедача, до доминације сценског обликовања, дијалога, одсликавања свести преко везивања тачке гледишта за свест неког лика у причи (Штанцл, 1987, 80).

У збирци постоје, иако у знатно мањем броју, текстови у којима срећемо приповедање у првом лицу. *Човек са осџрва*, *Алхимичар* и *Како сам се убио* су приче испричане из перспективе првог лица, при чему *Алхимичар* има наративно сложенију форму. У улози првог наратора налази се јунак приче, о чијој менталној болести сазнајемо од другог наратора, писца који добија на читање једну врсту дневничког записа заснованог на мотиву метемпсихозе. У ове три приче наратори проблематизују свој идентитет унутрашњом подвојеношћу или вишеструкошћу која, у сва три случаја води у лудило. Модел света обликован из унутрашње перспективе овако дестабилизованог наратора је деформисан, дисторзичан и врло често, шокантан због избора лексема, стилема, распореда грађе и избора појединих мотива (Стојановић Пантовић, 1998, 27).

У погледу наративног стила као структурне компоненте прозног текста, у збирци *Црвени Пјеро* синтетизовани су параболични и „кино“ стил. Ипак, радикалнији помак у приповедању постигнут је у причама у којима доминира „кино“ или симултани стил. Ова тврдња посебно се односи на текстове *Легенда о жени*, *Прича о мумији* и *Доживљај сујеверног човека или ђосџоћа у кујайишлу*. У поменутих новелама/причама нема социолошко-психолошке мотивације, нема интроспекције тј. нема рационализације која би

⁵ Станислав Краков, *Осветића*, у: *Црвени Пјеро и друге новеле*, књ. 3, пр. Г. Тешић, Београд 1992, стр. 29.

нарушила аутономију представљеног света. „Кино“ стил, чији је најизразитији представник Алфред Деблин, подразумева технику приповедања из које је искључен приповедач-коментатор, па се слике у читаочевој свести смењују симултано, брзином филмске камере. Поглед камере је сродан несвесном погледу; показују се ствари које су претходно биле неопажене (Перниола, 2005, 235), тј. које нису подлегле ауторовој рационализацији. У Краковљевој краткој прози, као и у његовим романима (*Крила*, *Кроз буру*) присутно је директно и интензивно прожимање филма и писане речи (Петровић, 2006, 513).

Доживљај сујеверног човека или ђосџоћа у кујаџиљу је пример прозног модела у коме је доследно спроведен „кино“ стил. Прва и једина мотивација и психолошка маркираност јунака је сујеверје које покреће причу у одређеном правцу. Све што ће даље уследити у тексту приче, односно, кретање, говор, односи међу јунацима; немају мотивацију у тексту. Динамична измена кадрова доприноси напетост атмосфери која као да је измештена из стварности. Љубавни чин двоје потпуно страних људи у присуству две особе одвија се рутински, као потпуно уобичајена животна ситуација. Овај централни део приче, до мачијег оглашавања, подсећа на Кафкин поступак удаљавања од друштвених норми који изненађује само читаоца. Женина кућа у којој нико није зачуђен, у најмању руку, необичним следом догађаја, представља својеверски „кафкијански простор“ у коме је све могућно и можда, већ све доживљено. Након изласка из куће, јунак са неверицом почиње размишља о ономе што се догодило. Тек тада, по изласку из „кафкијанског простора“, јунак сагледава ситуацију у којој се нашао у складу са важећим моралним конвенцијама. Ипак, стварност доживљеног момента у ком је био ослобођен тортуре разума и моралних цивилизацијских тековина, довољно је јака да и у даљем току приче изазове стање среће у јунаковој свести.

Кратка прича *Кесићење*, посвећена Растку Петровићу, можда је најзанимљивија у погледу морфолошко-стилских решења. У овом тексту преплићу се приповедачке перспективе, из фрагмента у фрагмент. Текст почиње приповедањем у трећем лицу, затим прелази у персонално приповедање и доживљени говор; у мини рефлексивно-филозофски дијалог и опет у персонално приповедање. У тренуцима када се нарација веже за свест болесног песника, услед халуцинација, долази до одклона од рационално-миметичког доживљаја света. Миметичка слика света се распада а замењује је дисторзична слика света текста, заснована на фантастично-гротескном дискурсу. Гротескно се остварује оживљавањем неживог и продуженим, осамосталеним метафорама:

Наткривене степенице се пењале, падале ничке, пењале се, и опет се клањале пред огромним Св. Кристофом, који је квасио своје црвенкасте ноге у провидној плавој реци на зиду сиве цркве. Само је шиљати звоник био виши од доброћудног светитеља. Около свега се вукле поворке гробова као суморни

и црни поклонници. Тамни зарђали и нагрижени крстови ишли су у редовима, и опкољавали целу цркву (Краков, 1992, 95).

Апсурдна, искривљена слика стварности, посредована распопућеним умом песника у неколико наврата изражена је параболичним стилем (асоцијације песника и рефлексije апстрактних фигура), али је основни наративни поступак симултаност – што указује на доминацију „кино“ стила. И на синтаксичком плану, Краков у овој причи доследно примењује кинематографски стил.

Када тврдимо да је текст приче *Кесџење* конструисан на принципима симултаног ређања слика, онда мислимо на симултанизам који подразумева

да је уклоњена хомогеност радње у старом смислу ријечи, то јест када један „низ“ није у непосредном фабуларном односу с другим. Наиме, намјера је симултанизма, дакле модерне концепције, да покаже управо супротно од онога што је предочавао усклађени паралелизам: дакле разнородност, случајност, несувислост (Жмегач, 1986, 183).

То је, заправо, повезивање најразноврснијих тематских фрагмената који су временски напоредни а просторно удаљени, као што је случај у *Кесџењу*. Симултанизам и гротеска у причи *Кесџење* несумњиво су у функцији потенцирања апсурдности представљене стварности коју из себе пројектује јунак приче.

* * *

Тематизација еротског и сексуалног искуства стално је присутна у Краковљевој краткој прози. Представљајући три приче Станислава Кракова у *Књижевним новинама*, Гојко Тешић закључује да је

љубав као мотив и као тема поетичка доминанта *Црвеног Пјера* (Тешић, 1989, 4).

Љубав, тачније однос мушкарца и жене, централни је топос у причама збирке са веома значајним семантичким импликацијама. Откривањем сложености у Краковљевом поимању мушко/женског односа, можемо допрети до нових, егзистенцијалних значења који овај топос добија у збирци *Црвени Пјеро*.

Оно што се показује као доминантно осећање у свакој причи која се бави односом мушкарац/жена је дијалектичка супротстављеност ова два принципа која се може разрешити на два начина. У првом случају, супротстављеност доводи до драме сексуалности, до праска емоција или, други пут који води одумирању емоција, пут на ком се секс претвара у „слепу улицу“, у безизлазност.⁶

⁶ У овиреу феминистичке мисли и истраживања рода сексуалност се схвата много шире него што је то конвенционално, просто својење на нагоне и активности које воде до оргазма. У том смислу, сексуалност ћемо у овој студији промишљати као скуп идеја о полности,

Драма сексуалности, као разрешење се намеће у причама са псеудоисторијском тематиком, али не треба заборавити да се у овим причама љубавни чин није одиграо или се није одиграо до краја (*Чудо св. Гаврила, Прича о младице Господину Хилендарском, Сирасни вез Јефимије жосиође*). У овим причама преовладава осећање различитости које је још увек привлачно јер не зна за празнину која наступа после потпуног упознавања Другог пола. Ишчекивање сукоба два принципа, страх од непознавања, дивљење непознатом доводи до повишеног емоционалног регистра и коначно, до драме сексуалности (Перниола, 2005, 244). Најбоља илустрација је слика игумана који са дивљењем и страхом од непознатог, а самим тим и од себе самог, открива обнажено тело младе жене коју је спасао са галије (*Прича о младице Господину Хилендарском*). Истовремено, присутна је слутња страха од губитка рационалне контроле која се, у овом случају, двоструко подразумева. У питању је мушкарац који се у фалогоцентричној, бинарној матрици изједначава са разумом/духом насупрот жени у којој је оличен принцип чулног/телесног. Хоризонт очекивања је заоштрен и због чињенице да је у питању хришћански духовник чије се разумевање женске сексуалности образовало у религијској, чврсто структурираној сфери која је обременена системом табуа везаних за жену и женску сексуалност. Страх који игуман осећа је страх од самог себе, од сопствене демонске жеље која га обузима и прети да разори читаво његово биће. То је заправо, потврда да се увек највише плашимо несавладивог карактера својих жеља и своје агресивности, као и своје беспомоћности пред овим тежњама (Клајн, Ривијер, 2008, 52).

Присуство демонске жеље мушкарца, својеврсне опседнутости женском сексуалношћу, централна је тема приче *Медицијевска Венера* коју је Станислав Краков посветио Петру Палавичинију. У овој причи називу се обриси два супротстављена принципа: мушкарац, племенити кнез Полубињски, дакле, потомак крилатих хусара витезова који не знају за пораз. Насупрот њему, Венера, уметничко дело, отелотворење женствености, цивилизацијски бисер. И управо као део културе и створена од мушкарца, Венера мушкарцу мора припадати. Пошто је то немогуће, кнез креће у потрагу за женом која би заменила статуу и која би била у стању да задовољи мушкарчеву жељу. На сцену ступа помахнитали Ерос и кнез постаје опседнут својом жељом за поседовањем, сједињавањем са женом која има „трбух Медицијевске Венере“ (Краков, 1990, 118). Кнежев сексуални инстинкт (као и код многих Краковљевих јунака), садржи садистички елемент јер, када расплођавање постаје главни циљ љубави, деструктивна тежња тера јединку да се докопа сексуалног објекта. Кнеза Полубињског не води разум; њиме управља

вредности и значењу која се придају том појму а које обично исказујемо путем мисли, фантазија, веровања, ставова, жеља и различитих активности, али увек у односу према другима. О проблему дефинисања сексуалности пише Лидија Б. Радуловић у изванредној и опсежној студији *Пол/род и религија. Конструкција у народној религији Срба*, Београд 2009.

Ерос. Према Фројдовим тумачењима, агресивност је стављена у службу Ероса у жељи да се Ерос тесно примакне објекту (Шасгет-Смижел, 2003, 89).

Фокус кнежеве неконтролисане чежње је трбух, „штит разблуде, златни трбух богиње Венере“ (Краков, 1990, 114). И у тренутку када види жену од крви и мяса, кнез њезин трбух доживљава као штит, овога пута он се оцртава „као штит centaуриона мали и развратни трбух“ (Краков, 1990, 119). Штит несумњиво потиче из милитаристичког појмовног регистра и наивно бисмо помислили да је у акцији својеврсни, непремостиви антагонизам између полова. Међутим, штит је истовремено и чувар живота и, центар Космоса, као у случају Ахиловог штита. И наравно или наизглед, својина јунака. С друге стране, трбух је најмекши штит који чува неприкосновену тајну *уну-и-раи-њос-ти* женског тела у коме се одвијају мистериозни процеси. Управо метафора штита открива нам степен амбиваленције која делује унутар сложености мушко/женских односа у Краковљевој краткој прози.

Други начин на који се може разрешити однос мушког и женског принципа је остварење сексуалног чина који неумитно води ка одумирању емоција, отуђењу од другог и коначно, од самог себе. Илузија хармоније међу половима која би свој врхунац требала достићи у потпуном сједињавању, потпуно је уништена. Владавина женског принципа пред којим је мушкарац немоћан, искоришћен и потпуно неостварен потенцира се у причама *Освеиџа, Тајна, Онај који осијаје, Леџенда о жени*. Посебно у *Леџенди о жени*, женска премоћ доводи до засићености која једини излаз види у самоуништењу. Јунакиња ове приче, пренаглашене сексуалности, у декадентно-егзотичној сценографији, даје односу мушкарац/жена ново значење. Сексуалност је код ње покушај да се допре до смисла:

Вјечно је све исто. Ново је у смрти... љубав је у смрти... ја хоћу љубав... (Краков, 1992, 66).

Бескрајност и ништавило о којима размишља свемоћна јунакиња приче, су појмови који су у блиском сродству са феноменом досаде (Свенсен, 2005, 43). Реч *досада* се у тексту јавља као рефрен, као кохезивни принцип који стално прибавља нова значења. Ако прихватимо да се досада заснива на недостатку личног смисла (Свенсен, 2005, 35), онда је пренаглашена жеља за љубављу, начин да се до смисла допре. Иако на трону, неограничене моћи, жена је изнутра нагрижена досадом коју, очигледно ниједан акт воље не може да победи. Ову врсту досаде коју јунакиња осећа и изриче, можемо дефинисати као егзистенцијалну досаду, код које је душа без садржаја и свет се чини празним (Свенсен, 2005, 44).

Жена, јунакиња приче покушава да избрише досаду, да осети своје постојање сексуалним чином који, из фрагмента у фрагмент градуира по бестијалности. Тако долази до трансгресије којом се померају границе постављене у оквиру постојећег моралног поретка. Наравно, задовољења нема јер сек-

суални чин само је средство да се превазиђе егзистенцијална криза у којој се свест нашла. Јунакиња ће на крају пожелети смрт као једино, извесно ново.

За људе какви су данас, постоји само једно радикално ново – и то је увек исто: смрт.⁷

Леџенда о жени бави се модерним субјектом који је дубоко фрустриран због немогућности самореализације у постојећем свету. У том случају, декорентни декор и неограничена друштвена моћ имају само једну функцију: да сами себе обезвреде, апстрахују у свести субјекта који је сам и дестабилизovan.

Наговештај егзистенцијалног суноврата тј. недостатак личног смисла, можемо препознати и код субјеката мушкога пола у причама *Победник, Освеџа, Како сам се убио, Сајуџник*.

Прича *Сајуџник* тематизује удвајање субјекта који је на рубу самоуништења управо због сопствене некохерентности и амбивалентног доживљавања себе и света. Унутар фрагментарно обликованог света текста долази до подвајања свести јунака које се и формално реализује путем драмског дијалога два лица. Он, тј. човек са лулом и Други имају супротстављене ставове у погледу воље, морала и сопствених спознајних моћи. Степен амбиваленције је највиши (или најприметнији) када је у питању топос мушко/женско. Чини се да тематизација еротског и сексуалног искуства у Краковљевој прози представља специфично подручје његовог погледа на свет, као код немачких експресиониста.⁸

Један део јунакове свести види жену као неисцрпни извор витализма и чин сједињења мушкарца и жене доживљава као тријумф над смрћу. Други део, опет, жену види као непријатељску, деструктивну силу која угрожава егзистенцију и идентитет мушкарца. Због сталног присуства „болне чежње“ за женом мушкарац бива фрустриран, револтиран и спреман на убиство оног дела себе који жуди за сједињењем. Љубавно партнерство обезбеђује уједињење и хармонизовање животних инстинката (сексуални инстинкт и инстинкт за самоодржањем), а с друге стране, постиже се смањење потенцијала деструктивних порива који извиру из осећања губитка, самоће и беспомоћности (Клајн, Ривијер, 2008, 58-59). Човек са лулом, услед жениног неверства, остаје сам са собом/Другим. Он је загладан у себе као Другог, непознатог и ироничног спрам свих цивилизацијских тековина. То је свет равнодушних, мртвих, који спас проналазе у другачијем систему вредности у коме неутемељеност није грех.

Револту свакако доприноси и немоћ коју мушкарац осећа пред женским принципом који није у могућности да рационализује. Жена је доживљена

⁷ Видети: Лаш Фр. Х. Свенсен, „Досада и смрт“, у: *Филозофија досаде*, Београд: Гео-поетика, 2004, стр. 40.

⁸ О експресионистичким топосима писала је Бојана Стојановић Пантовић у књизи *Морфологија експресионистичке прозе*, Београд: Артист, 2003, 73–80.

као анимално биће хипертрофиране чулности, те се приказује у гротескном дискурсу:

Жена је чудна животиња, скројена је за терет сваког мушког тела, увек подједнака... (Краков, 1992, 43).

Гротескни доживљај појачава и реч „подједнака“ јер указује на једнообразност у понашању приликом чина који би требало да буде интимно изнијансиран и увек другачији. Жени се, дакле, укида могућност доживљавања љубавног чина и додељује јој се извесна врста аутоматског понашања без обзира на прилике у тим тренуцима. Овакве карактеристике поседују ликови који припадају гротескном регистру (Тамарин, 1962, 102). Када знамо да је у самој основи гротеске отуђени свет (Кајзер, 2004, 258), онда постаје јасно да ће мушко/женски однос резултирати отуђењем. Цепање субјекта које смо пратили кроз топос мушко/женско показује се као изузетно трауматично и у причи *Сајуиџник* разрешава се јунаковим самоубиством.

Депатетизација романтичарски схваћене љубави која кулминира у екстремном раздвајању два пола, посебно је изражена у текстовима *Победник* и *Како сам се убио*. Нека врста сплина, илузије тренутка је регистар емоција од којих креће Краков у дезинтеграцији субјекта у својим текстовима. Овај емотивни регистар налази се на трагу осећања и рефлексива које је изражавао Ракић у својим песмама (Стојановић Пантовић, 2006, 63). Међутим, у Краковљевој прози отуђење два пола се радикализује и претвара у отуђење од самога себе; у немогућност потврђивања континуитета сопственог ја. Свест о изгубљеним сновима и илузијама о досезању метафизичког апсолута, гравитира једино ка смрти; отуд стална присутност знакова смртности приликом љубавног чина. Краковљеви јунаци поистовећују љубав и смрт, што заправо значи да се и смрти, као и љубави укида патос избавитељства, могућност успостављања хармоније, тј. унутрашње целовитости субјекта.

ЛИТЕРАТУРА

- Вучковић, Радован, *Српска авангардна проза*, Београд: Откровење, 2000.
Жмегач, Виктор, *Тежишћа модернизма*, Загреб: Либер, 1986.
Јовић, Бојан, *Лирски роман српског експресионизма*, Београд: Институт за књижевност и уметност, 1996.
Кајзер, Волфганг, *Гротескно у сликарству и писаништву*, прев. Томислав Бекић, Нови Сад: Светови, 2004.
Клајн, Мелани, Ривијер, Џоан, *Љубав, мржња, репарација*, прев. Борислав Р. Радовић, Нови Сад: Академска књига, 2008.

- Краков, Станислав, *Изабрана дела, Црвени Пјеро и друге новеле*, књ. III, приредио Гојко Тешић, Београд: Филип Вишњић, 1992.
- Краков, Станислав, *Животи човека на Балкану, L' age D' Homme*, Београд, 1997.
- Пантић Михајло, *Модерниситичко приповедање*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999.
- Перниола, Марио, *Естетика двадесетог века*, прев. Дренка Добросављевић и Марија Матић Радовановић, Нови Сад: Светови, 2004.
- Петровић, Предраг, „Кинематографско писање романа (Крила Станислава Кракова), *Зборник Машице српске за књижевност и језик*, књ. педесет и четврта (2006), свеска 3, стр. 511–526.
- Петровић, Предраг, *Авангардни роман без романа*, Београд: Институт за књижевност и уметност, 2008.
- Радуловић, Лидија Б, *Пол/род и религија: конструкција рода у народној религији Срба*, Београд: Чигоја, 2009.
- Свенсен, Лаш Фр. Н, *Филозофија досаде*, Београд: Геопоетика, 2004.
- Стевановић, Кристина, „Кратка проза Данице Марковић: прича као уточиште и као клопка“, *Прича*, бр. 15–16, Београд, 2011, стр. 109–120.
- Стојановић Пантовић, Бојана, *Српски експресионизам*, Нови Сад: МС, 1998.
- Стојановић Пантовић, Бојана, *Морфологија експресионистичке прозе*, Београд: Артист, 2003.
- Стојановић Пантовић, Бојана, *Побуна против средишта*, Панчево: Мали Немо, 2006.
- Тамарин, Г. Р, *Теорија еротике*, Сарајево, 1962.
- Тешић, Гојко, *Антологија српске авангардне приповеке*, Нови Сад: Братство и јединство, 1989.
- Тешић, Гојко, *Упућена бајина*, Београд: Доситеј, 1990.
- Шасгет-Смиржел, Жанин, *Женска сексуалност*, прев. Радоман Кордић, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2003.
- Штанцл, Франц К, *Типичне форме романа*, прев. Дринка Гојковић, Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада, 1987.

САДРЖАЈ

Радивој Стоканов, <i>О једном заљубљеном сабирачком предузећу српске усмене лирике у Војводини</i>	5
Душанка Динић Кнежевић, <i>Стишовничийтво са подручја данашње Војводине у средњовековном Дубровнику</i>	17
Милан Степановић, <i>Додела црногорског Даниловог ордена просветијелу и ђедаџоу Николи Вукићевићу</i>	27
Вања Прстојевић, <i>Тема инцесиа у две ейске ђесме: Удаја сестре Душанове и Душан хоће сестру да узме</i>	39
Невена Варница, <i>Књижевносй и кулйура средњовековне Србије и Босне у виђењу Драгољуба Павловића</i>	47
Драгана Белеслијин, <i>Сйеријини цийајни ликови као ђерсонификације ђародије: роман, докйор и Винко Лозић</i>	53
Наташа Половина, <i>Моийв ђусйињељубиве ѓрлице у делима средњовековне књижевносйи</i>	65
Кристина Стевановић, <i>Animus versus anima – крайика ђроза Сйанислава Кракова</i>	75

СВЕСКЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ

Серија књижевности и језика
Св. 15

За издавача
Доц. др Борђе Бурић
генерални секретар Матице српске

Лектор и коректор
Мирјана Зрнић

Технички уредник
Вукица Туцаков

Ликовно-графичко решење корица
Коле Ђиновић

Компјутерски слог
Владимир Ватић, ГРАФИТ, Нови Сад

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

80/82

СВЕСКЕ Матице српске : грађа и прилози за културну и друштвену историју. Серија књижевности и језика / уредник Јелка Ређеп. – 1985, св. 1– , – Нови Сад : Матица српска, 1985– . – 24 cm

ISSN 0352-7700

COBISS.SR-ID 2857738